
Heren en heerlijkheden in het rechtsgebied van de Buitenbank van Bilzen, 14de-18de eeuw

Rombout Nijssen

De hoeksteen van de gerechtelijke organisatie op plaatselijk vlak in het ancien régime, was de *heerlijkheid*. Een heerlijkheid wordt wel eens gedefinieerd als *het grondgebied waarbinnen de heer het recht had om in eigen naam het publiekrechtelijk gezag over alle inwoners uit te oefenen*¹. In bronnen uit het ancien régime uit het Luikse en het Loonse wordt met *seigneurie* of heerlijkheid echter dikwijls het *heerschap* bedoeld: *het recht om binnen een bepaald grondgebied in eigen naam publiekrechtelijk gezag over de inwoners uit te oefenen*. De persoon of de organisatie die een heerlijkheid bezat, bezat daarmee immers niet zozeer een grondgebied, als wel het recht en de plicht om in die plaats een aantal bevoegdheden van publiekrechtelijke aard uit te oefenen.

In deze bijdrage nemen wij de heerlijkheden en heren in het ressort van de Buitenbank van Bilzen onder de loep. Samen met de Schepenbank van Vliermaal en de Leenzaal van Munsterbilzen, was de Buitenbank van Bilzen één van de drie Loonse oppergerechten, waar schepenen van plaatselijke schepenbanken recharge of advies vroegen wanneer zij strafzaken behandelden, en waar partijen in beroep konden gaan tegen vonnissen van plaatselijke schepenbanken in burgerlijke zaken. Het rechtsgebied van de Buitenbank van Bilzen was veel kleiner dan dat van Vliermaal. Dat van de Leenzaal van Munsterbilzen was nog kleiner en besloeg slechts die heerlijkheden die tot het patrimonium van de abdij van Munsterbilzen hoorden: Haccourt, Kleine Spouwen, Munsterbilzen en Wellen². Het rechtsgebied van de Schepenbank van Vliermaal bedekte het grootste deel van de oppervlakte van het graafschap. Anders dan in de andere Loonse steden waren in Bilzen de Binnenbank en de Buitenbank twee verschillende schepenbanken met verschillend personeel. In de overige Loonse steden zetelden dezelfde schepenen in de Binnenbank en in de Buitenbank. In Herk-de-Stad voerden de schepenen voor de Binnen- en Buitenbank samen gezamenlijke series rolregisters en gichtregisters³.

1 H. Coppens, 'Heerlijkheden (9de eeuw-1795)', in: *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795*. Brussel, 2000, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 82, p. 673.

2 R. Nijssen, 'Aenmerkingen over de plaetsen van het graefschap Loon van Willem Borghs. Tekstuitgave', in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 85 (2006), p. 222.

3 RH, *Archief van de Schepenbank van Herk-de-Stad*, nr. 59-65, 161-228, 472-511.

Het ressort van de Buitenbank van Bilzen strekte zich uit over het zuiden van het graafschap en vormde geen aaneengesloten gebied. In het zuidwesten van het graafschap hoorde de Buitenbank van Herk-de-Stad, die bevoegd was voor het plattelandsgedeelte van de stad, met de gehuchten of *wagens* Donk, Terbermen, Oppem, Diepenpoel, Schakkebroek en Wijer, tot het rechtsgebied van de Buitenbank van Bilzen. De Binnenbank van Herk-de-Stad was bevoegd voor rechtspraak over goederen en inwoners in het gebied binnen de stadswallen. Zij hanteerde het Luikse recht en tegen haar uitspraken kon in beroep gegaan worden bij de stadsschepenenbank van Luik. Voorts waren de schepenenbanken van Guigoven en van Overrepen, twee dorpen ten noordwesten van Tongeren, aan de Bilzerse Buitenbank ondergeschikt. Het meest uitgestrekte deel van het ressort van de Buitenbank lag in het zuidoosten van het graafschap, in de omgeving van Bilzen. Daar hoorden, naast het ressort in eerste aanleg van de Buitenbank (het plattelandsgedeelte van Bilzen met de gehuchten Holt, Laar, Schoonbeek⁴, Eik, Heesveld, Spurk, Merem, Reek en Rijkhoven⁵, en de gemeenten Martenslinde, Waltwilder, Eigenbilzen en Gellik), de schepenenbanken van As, Genk, Zutendaal, Hoelbeek, Rosmeer, Veldwezelt, Herderen, Riemst en Zichen en Zussen, tot haar rechtsgebied.

Ten onrechte vindt men in de literatuur ook de schepenenbanken van Beverst en van Val (Valmeer) vermeld onder de schepenenbanken die tot het appelressort van de Buitenbank van Bilzen behoorden⁶. De heerlijkheid Beverst was, hoewel een leen van de *Leenzaal*

4 De Bilzerse gehuchten Holt, Laar en Schoonbeek werden bij wet van 16 april 1878 bij de gemeente Beverst gevoegd.

5 Tot zij bij wet van 27 mei 1870 samen een zelfstandige gemeente gingen vormen, waren Rijkhoven en Reek gehuchten van de gemeente Bilzen.

6 Wat Beverst betreft, daagt dit misverstand voor het eerst op in het werk van L. Robyns, *Statuta Lossensis*, uit 1717. Hij nam de *Gravenbank* in Beverst op in de lijst van hoven die onder de Buitenbank van Bilzen ressorteerden. De Corswarem nam in zijn studie over de oude bestuurlijke en gerechtelijke omschrijvingen in Limburg dit gegeven van Robyns over, en vulde het aan met de stelling dat de schepenenbank en de zogenaamde *Gravenbank* te Beverst twee schepenenbanken waren, die elk voor een deel van het grondgebied van de gemeente Beverst bevoegd waren, en waarbij de ene zou ondergeschikt geweest zijn aan de Bilzerse Binnenbank, en de andere aan de Buitenbank. Deze versie werd later overgenomen door Grommen in zijn studie over de Buitenbank van Bilzen en door Coppens in de inleiding van zijn *Inventaris van het archief van de Leenzaal van Kuringen*. In werkelijkheid was de bevoegdheid van de *Gravenbank* kleiner dan die van de schepenenbank en vergelijkbaar met die van een laathof. In de achttiende eeuw was de *Gravenbank* in de schepenenbank opgegaan. J. Daris nam de schepenenbank van Beverst op in de lijst van schepenenbanken die onder de schepenenbank van Luik ressorteerden. Overigens was de heerlijkheid Beverst een *Loons* leen dat in leen gehouden werd van de *Leenzaal van Kuringen*, ondanks het feit dat de schepenenbank van Beverst *Luiks* was, d.w.z. zij hanteerde het Luikse recht, partijen konden in beroep gaan bij de stadsschepenenbank van Luik, en in strafzaken werd *recharge* gevraagd bij de schepenen van Luik.

Wat Val betreft gaat deze fout ook terug op hetzelfde werk van Robyns. Hij nam Val op in de lijst van plaatsen met een gerechtshof dat onder de Buitenbank ressorteerde. Ook in dit geval nam de Corswarem de gegevens uit het werk van Robyns over, en voorts verwarde hij het ambtsgebied van de drossaard van Bilzen, waar Val wel deel van uitmaakte, met het ressort van de Buitenbank van Bilzen.

Zie RH, *Archief van de schepenenbank van Beverst*, nr. 3-5; L. Robyns, *Statuta Lossensis*. Luik, 1717, p. 168; G.-J. de Corswarem, *Mémoire historique sur les anciennes limites et circonscriptions de la province de Limbourg*.

---

van *Kuringen*, geen Loonse, maar een Luikse heerlijkheid. De plaatselijke schepenbank behoorde, evenals die van de aangrenzende heerlijkheden Hoeselt en Diepenbeek, tot het appelressort van de schepenbank van Luik⁷. Val was een Loonse gemeente, waarvan de schepenbank tot het appelressort van het oppergerecht van Vliermaal behoorde⁸.

Met de keuze voor het rechtsgebied van de Buitenbank hebben we een omschrijving die in de behandelde periode betekenisvol was, en die heerlijkheden bevat in Haspengouw en in de Kempen en in het westen en in het oosten van hetgraafschap.

Kaart van het ressort van de Buitenbank van Bilzen

De voornaamste en meest kenmerkende bevoegdheid van de heer van een heerlijkheid bestond in het vervolgen van verdachten van misdrijven door hen op te sporen en hen voor de schepenbank te brengen om hen te laten vonnissen. Veel heren oefenden die bevoegdheid niet zelf uit, maar stelden daarvoor een drossaard aan. Indien er binnen het grondgebied van de heerlijkheid een schepenbank zetelde, dan had de heer ook het recht en de plicht om rechters aan te stellen in die schepenbank. Een groot aantal particuliere heren bezat ook het recht op de jacht in hun heerlijkheid, maar dat was niet overal het geval. Of een heer nog andere zakelijke heerlijke rechten bezat, zoals het recht om een banmolen of een banpaanhuis uit te baten, of het recht op de bomen die langs de weg geplant waren, of een ander zakelijk recht, hing af van het plaatselijk gewoonterecht. Het bezit van een heerlijkheid impliceerde ook niet altijd het bezit van een kasteel of van belangrijke landerijen in die plaats. In veel dorpen, met name waar de heerlijkheid een leen was dat gedurende generaties in het bezit was van een particuliere familie, was dat meestal wel het geval, en vormden de heerlijkheid en het kasteel met een aantal landerijen soms samen één leengoed, maar noodzakelijk was dat niet. Doordat in het ancien régime ook publiekrechtelijk gezag tot op zekere hoogte een goed was dat verhandeld kon worden, is het zelfs niet ondenkbaar dat iemand die in een bepaalde plaats geen onroerende goederen bezat, daar toch de *heerlijkheid* verwierf. In de praktijk zal het in veel gevallen wel zo zijn dat mensen of organisaties die ergens een heerlijkheid verwierven, in die plaats eerder al min of meer belangrijke bezittingen verworven hadden.

Brussel, 1857, pp. 317, 325; H. Coppens, *Inventaris van het archief van de Leenzaal van Kuringen*. Brussel, 1976, p. 34; J. Grommen, 'De buitenbank van Bilzen, een oppergerecht van het graafschap Loon (Tweede helft van de 18de eeuw)', in: *Het Oude Land van Loon* 32 (1977), pp. 193-194; J. Daris, 'Les cours de justice de l'ancienne principauté de Liège', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 16 (1881), p. 11; R. Nijssen, 'Register der Heerlijkheden en groote leenen der Edele Leensael van Curingen. Tekstuitgave van een Loons leenregister', in: *Het Oude Land van Loon* 45 (1990), p. 165.

⁷ RH, *Archief van de schepenbank van Beverst*, nr. 3-5.

⁸ RH, *Archief van de schepenbank van Val*, nr. 25-41.

Heerlijkheden worden op verschillende wijzen ingedeeld. Zo wordt er onderscheid gemaakt tussen *grondheerlijke* heerlijkheden waar de heer enkel rechten over landerijen uitoefende, en niet over alle inwoners, en *gerechtshoerlijke* heerlijkheden, waar de heer gerechtelijke bevoegdheden uitoefende. Volgens de definitie die wij hanteren, is de uitoefening van overheidsgezag, waaronder gerechtelijke macht, door de heer, het meest essentiële kenmerk van elke heerlijkheid. Wat in de literatuur soms *grondheerlijkheden* (*seigneuries foncières*) genoemd wordt, zijn eigenlijk landgoederen, waaraan in de meeste gevallen wel één of meerdere laathoven of cijnshoven verbonden zijn, maar die geen heerlijkheden zijn.

Binnen de heerlijkheden in het gebied dat in deze studie bestudeerd wordt, lagen min of meer uitgestrekte goederencomplexen met een speciaal statuut van grafelijk of bisschoppelijk leengoed, waaraan soms rechten verbonden waren die de indruk kunnen wekken dat het om aparte heerlijkheden ging. Omwille van het prestige dat verbonden was aan het bezit van een heerlijkheid legden in een aantal gevallen ook de bezitters van die goederen het er op aan om de indruk te wekken dat hun bezit een heerlijkheid vormde⁹. Een voorbeeld van zo een goederencomplex is het laathof van Waterschei in het gelijknamige gehucht in Genk. Het goed was een belangrijk leen van het *Leenhof van Luik*, waaraan echter, buiten de inrichting van een laathof¹⁰, geen heerlijke rechten verbonden waren. Het leen was van in de zestiende eeuw tot aan het einde van het ancien régime op enkele korte intermezzo's na, in het bezit van de heren van Vogelzang¹¹. Het feit dat Waterschei geen aparte heerlijkheid vormde, blijkt onder meer uit het feit dat de drossaards in dienst van de bisschop, en na de verpanding van Genk de drossaards van de particuliere heren van Genk, er optraden tegen verdachten van misdrijven. Een ander voorbeeld van een uitgestrekt leen, dat in de literatuur ten onrechte als heerlijkheid bestempeld wordt, is het goederencomplex van Schoonbeek, in het noorden van de gemeente Bilzen. Het grootste deel ervan, met onder meer het gelijknamige kasteel en het laathof, was een leen van de *Leenzaal van Kuringen*¹², zonder een aparte heerlijkheid te zijn. Ook van de domeinen

9 R. Nijssen, 'De pandheren van Stevoort in de zeventiende eeuw (1619-1671)', in: J. Maenen, R. Driessen & Br. Indekeu (eds.), *Tesi samanunga vvas edele unde scona. Liber Amicorum Theo Coun.* Hasselt, 2005, Extranummers van *Limburg-Het Oude Land van Loon* 4, pp. 137-151.

10 Het laathof van Waterschei wordt vermeld in de lijst van rechtbanken die ondergeschikt waren aan de schepenbank van Luik die door J. Daris werd uitgegeven: J. Daris, 'Les cours de justice de l'ancienne principauté de Liège', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 16 (1881), p. 16.

11 De heerlijkheid Vogelzang besloeg de gemeenten Zolder, Zonhoven en Houthalen, die elk een eigen schepenbank hadden, en een deel van de gemeente Heusden, dat ook een eigen schepenbank had: de schepenbank van Hauweiken. R. Nijssen, 'Aenmerkingen over de plaetsen van het graefschap Loon van Willem Borghs. Tekstuitgave', in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 85 (2006), p. 229.

12 R. Nijssen, 'Het laathof van Schoonbeek in Bilzen', in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 79 (2000), pp. 3-26.

---

van Croenendael¹³ en Zangerij¹⁴, respectievelijk de residenties van de achttiende-eeuwse pandheren van Rosmeer en Waltwilder en van Gellik en Eigenbilzen, wordt wel eens ten onrechte aangenomen dat het zelf heerlijkheden waren.

Andere grote goederencomplexen, waaraan buiten het recht op een laathof, geen heerlijke rechten verbonden waren, waren de laathoven van Merem, van Henis, van Kleine Schuren, van Grotenrake, van Waarden en van Kleine Bivelen in Bilzen, het Burchthof, het Roosenhof en het laathof van Dessener in Gellik, het hof van Hommelen en het Boonetershof in Eigenbilzen, de laathoven van de abdij van Hocht, van het Sint-Servaaskapittel van Maastricht en van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel van Tongeren in Rosmeer, het laathof *Slecht en recht* en het Sint-Janshof in Herderen, het laathof van Waanrode, het laathof van Sint-Amor, het Schoppenhof, het Klein hof van Heer, het hof van Gulick, het Proosthof, het laathof van Hamel en het laathof van Halbeek in Herk-de-Stad. Ook in particuliere heerlijkheden zetelden laathoven. In Zichen en Zussen zetelde het laathof van Sint-Servaas dat evenals de heerlijkheid in het bezit was van het Maastrichter Sint-Servaaskapittel. In Guigoven zetelde het laathof van Aldenhoven, een leen van de *Leenzaal van Kuringen*, dat in het bezit bleef van de heren van Guigoven. Andere laathoven in deze heerlijkheden waren in het bezit van andere heren dan de dorpsheren.

In Donk en in Veldwezelt waren rechtbanken actief die in de tweede helft van de achttiende eeuw bevoegdheden hadden die vergelijkbaar waren met die van de klassieke laathoven, maar die in de eeuwen daarvoor grotere bevoegdheden hadden en die in de achttiende eeuw geen bevoegdheidsconflict met de schepenbank uit de weg gingen als het er om ging de grenzen van hun bevoegdheid vast te stellen. In Donk ging het om de zogenaamde *Erfbank*, een rechtbank waarvan de zeven schepenen en de meier door de abt van de benedictijnenabdij van Sint-Truiden werden aangesteld. De *Erfbank* trad op als cijnshof voor de goederen die de abt in Donk en in de gemeenten in de omgeving in cijns had uitgegeven, registreerde akten in verband met deze goederen en sprak recht in geschillen over die cijnsgoederen¹⁵. In Veldwezelt en Kesselt bekleedde de *Onze-Lieve-Vrouwbank*

13 J. Paquay, 'De heerlijkheden Schoonbeek en Croenendael bij Bilsen', in: *Verzamelde Opstellen* 6 (1930), pp. 22-29.

14 J. Paquay, 'De heerlijkheid Mopertingen', in: *Verzamelde Opstellen* 13 (1937), pp. 41-45; W. Muusse, R. Enckels & M. Bussels, 'De familie de Heusch in de provincie Limburg', in: *Het Oude Land van Loon* 16 (1961), pp. 149-160.

15 R. Nijssen, *Inventarissen van de archieven van de schepenbank van Herk-de-Stad, van de erfbank van Donk, het laathof van Waanrode, het laathof van Sint-Amor, het Schoppenhof, het Klein Hof van Heer, het hof van Gulick, het Proosthof, het laathof van Hamel, het laathof van Halbeek en de cijnshoven van de Luikse Rekenkamer te Herk-de-Stad*. Brussel, 1999, pp. 22, 85-89; M. Van der Eycken, *Het archief van de Benediktijnerabdij van Sint-Truiden*. Dl. 1, Inventaris. Brussel, 1985, pp. 113-114; R. Nijssen, 'Twee zegels van de Erfbank van Donk, 1359-1604', in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 85 (2006), pp. 275-282.

---

een vergelijkbare positie. De *Onze-Lieve-Vrouwbank* was in handen van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel van Maastricht¹⁶.

Voorts wordt er onderscheid gemaakt tussen *allodiale* heerlijkheden en leenheerlijkheden of *feodale* heerlijkheden. Met de eerste categorie worden dan die heerlijkheden bedoeld die niet van de vorst of van een andere heer in leen gehouden werden, terwijl de feodale heerlijkheden van een andere heer, meestal de vorst, in leen gehouden werden. Bezitters van *allodiale* goederen noemden hun bezit ook wel eens een *zonneleen*, iets waarvan zij het bezit alleen aan God en de zon dankten, en niet aan een wereldlijk gezag. De heerlijkheden Guigoven, Hoelbeek en Jonkholt en Zichen en Zussen waren lenen van de *Leenzaal van Kuringen*. De heerlijke rechten werden er uitgeoefend door de particuliere heren (Guigoven en Hoelbeek en Jonkholt) en door het Maastrichter kapittel van Sint-Servaas (Zichen en Zussen), die hen in leen hielden van de graaf van Loon, en niet door de vorst zelf. Daarom worden deze heerlijkheden ook *particuliere* heerlijkheden genoemd. Zogenaamde *allodiale* heerlijkheden komen in het rechtsgebied van de Bilzerse Buitenbank niet voor.

Zeker zo relevant is het onderscheid tussen *particuliere* heerlijkheden, in handen van een particuliere heer, enerzijds, en heerlijkheden die deel uitmaakten van het vorstelijk domein anderzijds. Immers, ook steden en gemeenten waar het heerlijk gezag niet door een particuliere heer werd uitgeoefend, waren heerlijkheden. Alleen werd het heerlijk gezag er door of namens de vorst, in dit geval de bisschop van Luik, uitgeoefend.

Met het vorstelijk domein werd in het prinsbisdom Luik het domein van de Luikse *Bischoppelijke Tafel* bedoeld. In het rechtsgebied van de Buitenbank van Bilzen maakten de meeste heerlijkheden daar oorspronkelijk deel van uit. Een groot aantal van die heerlijkheden werd vanaf het einde van de zestiende eeuw aan particuliere heren *verpand*. In de tweede helft van de achttiende eeuw gingen de verpande heerlijkheden, ten gevolge van de systematische verpandingen van heerlijkheden uit het bisschoppelijk domein, de meerderheid van de heerlijkheden in het ressort van de Buitenbank van Bilzen uitmaken. *Pandheerlijkheden* onderscheidden zich van zogenaamde *erfheerlijkheden* doordat de vorst ze, wanneer hem dat opportuun leek, weer aan de heer waaraan hij hen had toevertrouwd kon onttrekken. Leenheerlijkheden en *allodiale* heerlijkheden daarentegen waren te beschou-

¹⁶ J. Daenen, 'Uuyt eene alden register: de rechten van het O.L.Vrouwe-kapittel te Veldwezelt en Kesselt', in: *Wiosello* 2 (1987), pp. 46-50; M. Van Heyst, 'De Loonse bank van Veldwezelt staat op zijn rechten (1664)', in: *Wiosello* 3 (1988), pp. 103-105; J. Daenen, 'De veelherigheid van Veldwezelt', in: *Wiosello* 3 (1988), pp. 134-135; I. Geurts, 'De Loonse Bank van Veldwezelt staat op zijn rechten (1664) II', in: *Wiosello* 15 (2000), pp. 158-170; R. Nijssen, *Inventarissen van de archieven van de schepenbank en van de Onze-Lieve-Vrouwbank van Veldwezelt en Kesselt*. Brussel, 2000, pp. 22-23, 47-48.

---

wen als volle eigendom van hun bezitter. Zolang hij de formaliteiten vervulde die aan het bezit ervan verbonden waren, werd hij in zijn bezit niet gestoord.

In het ressort van de Buitenbank van Bilzen behoorden vanaf de veertiende eeuw, nadat het graafschap bij het domein van de Luikse kerk gevoegd was, de heerlijke rechten in Herk-de-Stad, Overrepen, Bilzen, Martenslinde, Waltwilder, Eigenbilzen, Gellik, As, Genk, Zutendaal, Rosmeer, Veldwezelt, Herderen en Riemst tot het domein van de *Bisschoppelijke Tafel*. Verderop wordt beschreven hoe achtereenvolgens de heerlijkheden Gellik, Eigenbilzen, Veldwezelt en Kesselt (1680), As, Genk en Zutendaal (1753), Herderen en Riemst (1766), en Rosmeer en Waltwilder (1771) aan particuliere heren verpand werden.

Aan het bestaan van de oude bestuurlijke en gerechtelijke organisatie met heerlijkheden, schepenbanken, leen- en laathoven in het Loonse kwam formeel een einde op 1 oktober 1795, toen het grondgebied van het prinsbisdom Luik, samen met de andere *Belgische* gewesten, officieel bij Frankrijk aangehecht werd. Door de aanhechting werd de Franse revolutionaire wetgeving hier onverkort van kracht. Bij besluit van 17 brumaire van het jaar IV (8 november 1795) werden de feodaliteit en de heerlijke instellingen afgeschaft¹⁷.

Heerlijkheden in het domein van de Bisschoppelijke Tafel

Oorspronkelijk maakten buiten Guigoven, Hoelbeek en Jonkholt en Zichen en Zussen, alle heerlijkheden in het ressort van de Buitenbank van Bilzen, deel uit van het domein van de *Bisschoppelijke Tafel*¹⁸. In de 17de en 18de eeuw werd het merendeel daarvan verpand aan particuliere heren.

De territoria in het rechtsgebied van de Buitenbank van Bilzen die door de *Bisschoppelijke Tafel* niet verpand werden, en waar de heerlijke rechten tot het einde van het ancien régime in haar bezit bleven, waren de gemeente Bilzen met haar gehuchten, de gemeente Martenslinde, de gemeente Herk-de-Stad met haar gehuchten of *wagens*, en de kleine heerlijkheid Overrepen bij Tongeren¹⁹.

17 H. Coppens, 'Heerlijkheden (9de eeuw-1795)', in: *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795*. Brussel, 2000, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën, Studia 82, p. 673.

18 J. Baerten, 'De kaart van het graafschap Loon ca. 1300. Het grafelijk domein - De steden', in: *Limburg* 44 (1965), pp. 190-236.

19 De heerlijkheid Overrepen had een eigen schepenbank, waarvan de schout, de schepenen en de schepenbanksecretaris diezelfde functies ook uitoefenden in de aangrenzende heerlijkheid Colmont. Tot aan de verpanding van Colmont in 1761, bestond tussen de schepenbanken van Overrepen en van Colmont een grote verwe-

---

Verpande heerlijkheden

De Luikse *Rekenkamer*, die de inkomsten uit het domein van de *Bisschoppelijke Tafel* beheerde, nam vanaf de zestiende eeuw soms haar toevlucht tot het verpanden van bisschoppelijke heerlijkheden als het haar aan liquide middelen ontbrak. De verpanding van een heerlijkheid bestond er in dat een particulier een renteloze lening van onbepaalde duur verstreekte aan de *Rekenkamer*, die vervolgens in ruil daarvoor de heerlijke rechten in één van de bisschoppelijke heerlijkheden afstond. De *Rekenkamer* kon aan de verpanding een einde maken door de pandsom aan de pandheer of diens erfgenamen terug te betalen. Verpanding van heerlijkheden en van andere delen van het vorstelijk domein was in de Nieuwe Tijd een veel voorkomende techniek om het beheer van de overheidsfinanciën tijdelijk te verlichten²⁰.

Of alle verpandingen van heerlijkheden in Luik ook in de eerste plaats met financiële motieven te maken had, is geen uitgemaakte zaak. De bedragen die de *Rekenkamer* voor de verpanding van een heerlijkheid ontving, bedroegen immers in de regel niet meer dan

venheid. Hoewel beide heerlijkheden formeel onderscheiden schepenbanken hadden, was het in de praktijk zo dat schouten, schepenen en schepenbanksecretarissen in één aanstellingsbrief bij beide schepenbanken werden aangesteld, en hoewel Colmont een *Luikse* heerlijkheid was, waarvan de schepenbank ondergeschikt was aan de stadsschepenbank van Luik, en Overrepen een *Loonse* heerlijkheid, werden de akten van de schepenbanken van Overrepen en van Colmont toch in dezelfde serie rolregisters en gichtregisters ingeschreven.

Over het statuut van de heerlijkheid Overrepen ontstonden misverstanden na de verpanding van de heerlijkheid Colmont aan advocaat Arnold Christiaan de Bellefroid van Tongeren op 23 juni 1761. In eerste instantie bleven de schout, schepenen en secretaris, die luidens hun commissiebrief bij beide schepenbanken waren aangesteld, na de verpanding van Colmont hun functies bij beide heerlijkheden cumuleren. Ook werd niet meteen de noodzaak ingezien van het bijhouden van aparte registers voor beide schepenbanken. Slechts geleidelijk aan werden er aparte rol- en gichtregisters aangelegd. Ook voor de medewerkers van de *Geheime Raad* was de toestand na de verpanding niet direct duidelijk. Dat blijkt uit het feit dat op 1 augustus 1772 aan Jacob Beckers namens prins-bisschop Frans Charles de Velbruck nog een aanstellingsakte als schout en schepenen van Overrepen en van Colmont afgeleverd werd. De schepenen van Overrepen bleven beter bij de les: zij lieten op 18 augustus in hun register inschrijven dat zij hem wel als schout en schepenen van Overrepen *admitteerden*, maar *raackende het scholts ampt en schepenplaetse van Colmont bij opgemelde commissie vermeldt, verclaeren dese justitie niet te wesen van ons departement maer de selve te zijn eene separate en andere jurisdictie en justitie*. Vermits Colmont verpand was, behoorde de bevoegdheid om er een schout of schepenen aan te stellen aan de pandheer toe.

RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 109v; ST, *Archief van de schepenbanken van Colmont en Overrepen*, nr. 31, folio 93r-95r; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 88: in deze uitgave is de verpanding van Colmont verkeerdelijk in 1760 gedateerd.

Arnold Christiaan de Bellefroid was een Tongerse jurist, afgestudeerd aan de universiteit van Pont-à-Mouson. Hij werd op 27 april 1740 *geadmitteerd* als advocaat bij het hof van de *Officiaal* van Luik: C. de Borman, 'Les advocats de la cour spirituelle de Liège de 1604 à 1794', in: *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois* 21 (1888), p. 212.

ST, *Archief van de schepenbanken van Colmont en Overrepen*, nr. 14, 14bis.

20 H. Coppens, Heerlijkheden (9de eeuw-1795), in: *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795*. Brussel, 2000, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia 82, p. 672.

---

een paar duizend gulden, hetgeen in de totale jaarlijkse begroting niet van doorslaggevend belang was. Slechts wanneer er op grote schaal heerlijkheden verpand werden, zoals dat bijvoorbeeld het geval was op 18 november 1619, toen tientallen heerlijkheden tegelijk verpand werden, staat de financiële motivatie niet ter discussie. In andere gevallen mag niet uitgesloten worden dat de verpanding in de eerste plaats de belangen van de nieuwe pandheer moest dienen, al was het maar als illustratie van zijn sociale positie.

Het besluit om een heerlijkheid uit het bisschoppelijk domein te verpanden werd namens de bisschop in de *Geheime Raad* genomen of, *sede vacante*, door het kathedraalkapittel, eventueel na advies van de *Rekenkamer*. Vervolgens werd aan de *Rekenkamer* opdracht gegeven om de nodige praktische schikkingen te treffen en de verpandingsbrief op te stellen. De procedure voor de verpanding van Herderen en Membruggen in 1766 werd ingeleid met een ongedateerd verzoekschrift van kanunnik Michael Walramus de Borchgrave, om hem beide heerlijkheden in pand te geven voor een bedrag van 1000 *écus*. De supplicie kwam bij de *Rekenkamer* terecht, waar de aanvraag positief werd geadviseerd. Vervolgens werd de aanvraag van de kanunnik op 27 juni aan de bisschop voorgelegd. Deze volgde het advies van de *Rekenkamer* en gaf zijn akkoord voor de verpanding. Tot slot werd op 15 juli 1766 in de *Rekenkamer* de verpandingsbrief opgesteld²¹. In het geval van de verpanding van Rosmeer en Waltwilder in 1771, besloot het kathedraalkapittel *sede vacante* op 20 november de heerlijkheden te verpanden aan kanunnik Hendrik de Grady de Croenendaal. Dezelfde dag kreeg de *Rekenkamer* de opdracht om dit besluit uit te voeren. Vervolgens bood kanunnik de Grady zich op 22 november met het vastgestelde pandbedrag bij de *Rekenkamer* aan, waar dezelfde dag de verpandingsbrief werd opgesteld en aan de kanunnik ter hand gesteld²².

Het bezit van een pandheerlijkheid was erfelijk, dat wil zeggen dat de pandheer zijn rechten op zijn heerlijkheid op zijn erfgenamen kon overdragen. Toch bevatte elke verpandingsakte de clausule dat de *Rekenkamer* op elk ogenblik een einde kon maken aan de verpanding, door de pandheer het pandgeld terug te betalen. De *Rekenkamer* maakte meermaals van deze mogelijkheid gebruik wanneer zij om een of andere reden de heerlijkheid aan een andere pandheer wilde overdragen. Opmerkelijk is dat het bedrag waarvoor een heerlijkheid verpand werd, ook na een terugname en een herverpanding, ongewijzigd bleef. Wat de hier bestudeerde heerlijkheden betreft, werd er door de *Rekenkamer* geen gebruik gemaakt van een herverpanding om het pandbedrag op te trekken. Ook dit wijst er op dat de verpandingen van heerlijkheden niet altijd in de eerste plaats uit financiële motieven geschieden.

21 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 171v-172v.

22 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 186v-187v.

Het besluit voor het terugnemen van een pandheerlijkheid werd, evenals het besluit voor een oorspronkelijke verpanding, genomen in de *Geheime Raad*, of *sede vacante* door het kathedraalkapittel. De procedure voor het overdragen van een pandheerlijkheid aan een andere heer, wordt goed geïllustreerd door de overdracht van de heerlijkheden Riemst en Val van Jacob Frans de Méan aan kanunnik Georges Albert de Sluse in 1772²³. In dit geval besloot het kathedraalkapittel op 3 februari 1772 de heerlijkheden terug te nemen van de Méan en ze aan kanunnik de Sluse te verpanden. Wellicht ging aan het besluit van het kathedraalkapittel een verzoekschrift van de Sluse vooraf. Nadat de Méan van het besluit van het kapittel op de hoogte was gebracht, liet hij op 15 februari de pandsom van 5000 gulden bij de *Rekenkamer* ophalen door een door hem aangestelde *facteur*. Vervolgens werd nog dezelfde dag in de *Rekenkamer* een nieuwe akte opgesteld, waarin de heerlijkheden door het kapittel aan kanunnik de Sluse verpand werden voor hetzelfde bedrag. Hetzelfde scenario werd gevolgd bij de terugname van de heerlijkheden As en Niel uit handen van Willem Arnold de Saren en hun verpanding aan kanunnik Karel Alexander van Arberg in 1783. Een ongedateerde suppliek van de kanunnik om As en Niel aan hem te verpanden werd goedgekeurd door de bisschop. Vervolgens betaalde de kanunnik het pandbedrag van 2148 gulden en 5 stuivers aan de *Rekenkamer*, die dit bedrag op 23 januari aan de toenmalige pandheer Willem Arnold de Saren overmaakte. Door de terugbetaling van de pandsom kwam de pandheerlijkheid weer in het bezit van de *Bisschoppelijke Tafel*. De volgende dag, op 24 januari, werd dan de verpandingsakte van de heerlijkheid aan kanunnik van Arberg opgesteld²⁴. Toen kanunnik Hendrik de Grady de Croenendaal de pandheerlijkheden Genk en Zutendaal wilde overnemen van de minderjarige kinderen van wijlen zijn broer Jan Karel de Grady de Croenendaal, richtte hij een ongedateerde suppliek aan de bisschop. Na goedkeuring van zijn aanvraag betaalde de *Rekenkamer* op 19 augustus 1777 de pandsom van 4000 gulden terug aan de kanunnik, als momber van de minderjarige kinderen van zijn broer. Op 6 september, een dag nadat hem in eigen naam een verpandingsakte voor Genk en Zutendaal verleend was, betaalde de Grady hetzelfde bedrag weer, maar nu in zijn eigen naam, aan de *Rekenkamer*²⁵. De terugname van de heerlijkheid Val uit handen van baron de Sluse en haar verpanding aan kanunnik Frans Antoon de Méan in 1785 verliep volgens hetzelfde schema. Zij werd voorafgegaan door een ongedateerde suppliek van kanunnik de Méan. Na de goedkeuring van de suppliek door de bisschop, werd op 30 december de verpandingsakte in de *Rekenkamer* opgesteld en afgeleverd aan de Méan²⁶.

23 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 199r-200v.

24 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 67v-70v.

25 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 10r-11v.

26 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 136r-137r.

In andere gevallen kwam de overdracht van pandheerlijkheden in onderling overleg tussen koper en verkoper tot stand, en werd de overeenkomst pas nadien ter bekrachtiging aan de *Rekenkamer* voorgelegd. De overdracht van de pandheerlijkheid Riemst door kanunnik de Sluse aan zijn buurman, kanunnik de Borchgrave, heer van Genoelselderen, Herderen en Membruggen, in 1772, gebeurde in onderling overleg tussen beide heren. Pas nadat zij een akkoord bereikt hadden, legden zij hun overeenkomst ter bekrachtiging aan de *Rekenkamer* voor²⁷. De modaliteiten van de verkoop van de pandheerlijkheid Genk door Marie Therese Charlotte de Grady de Croenendaal aan kanunnik Karel Alexander van Arberg in 1781 werden vastgelegd in een notariële akte van 13 december 1781. Al op 14 december bekrachtigde de bisschop de inhoud van de verkoopakte en gaf hij de *Rekenkamer* opdracht de akte te registreren²⁸. Toen Marie Therese Charlotte de Grady de Croenendaal de pandheerlijkheden Rosmeer, Waltwilder en Zutendaal in 1783 aan haar neef kanunnik Albert Jozef de Grady de Croenendaal overdroeg, deed zij dat met een notariële akte van 13 oktober, die op 23 oktober door de bisschop werd goedgekeurd. Dezelfde dag droeg de bisschop de *Rekenkamer* op de akte te registreren²⁹. De verkoop van de pandheerlijkheden As en Niel door kanunnik Karel Alexander van Arberg aan Willem Arnold de Saren in 1784 werd eerst vastgelegd in een particuliere akte, opgesteld door de kanunnik op 24 april. Vervolgens richtte de Saren een ongedateerde suppliek aan de voorzitter en raadsheeren van de *Rekenkamer* om de verkoop goed te keuren. Op 4 mei werd de verkoop *sede vacante* bekrachtigd door de afgevaardigden van het kathedraalkapittel die in de *Rekenkamer* zetelden³⁰. De verkoop van de pandheerlijkheid Genk door kanunnik Karel Alexander van Arberg aan kanunnik Frans Antoon de Méan in 1786 werd eerst vastgelegd in een particuliere akte. Zij werd op 21 maart opgesteld door Karel Alexander van Arberg, op 24 maart goedgekeurd door de bisschop en vervolgens door de *Rekenkamer* geregistreerd³¹. Ook in het geval van de verkoop van de pandheerlijkheid Riemst door graaf Jan Willem de Borchgrave aan kanunnik Cesar Constantijn Marie de Méan in 1793, kwam de overeenkomst in overleg tussen beide heren tot stand, voordat zij ter bekrachtiging aan de *Rekenkamer* werd voorgelegd. In dit geval werd de verkoopsovereenkomst op 1 augustus 1793 gesloten, en werd op 2 augustus de goedkeuring van de *Rekenkamer* bekomen³².

Het verpanden van een heerlijkheid is, voor wie de zaak door een hedendaagse bril bekijkt, een vreemde aangelegenheid. De verpanding van een heerlijkheid, inclusief het heerlijk gezag, betekende immers dat een particulier tegen betaling overheidsgezag kon toever-

27 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 205v.

28 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 54v-56r.

29 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 72v-73r.

30 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 75r-75v.

31 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 140r-140v.

32 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 165v.

---

trouwd krijgen, en macht kon verkrijgen over goederen én over mensen. Via het door hem aangestelde gerechtelijke apparaat kon de heer de inwoners van zijn heerlijkheid met boeten bestraffen, of in geval van zware misdrijven zelfs tot de doodstraf besluiten. De heer kon ook besluiten geen gerechtsofficier aan te stellen, en zelf de schouts- of drossaardsfunctie in zijn heerlijkheid uit te oefenen, en daders van misdrijven opsporen en voor de schepenbank vervolgen. Wie het rolregister voor criminele zaken van de Buitenbank van Bilzen uit de laatste decennia van het ancien régime onderzoekt³³, stelt vast dat een buiten verhouding groot aantal gerechtelijke onderzoeken door de pandheren van Gellik en Eigenbilzen tegen inwoners van deze heerlijkheden werden ingesteld. Dit wijst er op dat met name de pandheren van die heerlijkheden uit de familie de Heusch op een lucratieve manier gebruik maakten van hun positie. Door de inwoners van hun heerlijkheden van allerlei te betichten en hen daarvoor tot boetes te laten veroordelen, roomden zij de rijkdom van hun dorpen af ten voordele van zichzelf.

Gellik en Eigenbilzen

Gellik en Eigenbilzen waren de eerste heerlijkheden in het onderzochte gebied die door de *Bisschoppelijke Tafel* verpand werden. Beide dorpen hadden geen eigen schepenbank en maakten deel uit van het ressort in eerste aanleg van de Bilzerse Buitenbank. Op 20 januari 1680 werden zij samen voor een bedrag van 600 *pattacons* verpand aan Ernest Willem de Heusch, *heer* van Landwijk³⁴ en Zangerij (1643-1720)³⁵.

Ernest Willem was een nakomeling van Arnold de Heusch, die in 1570 het *Hanengoed* in Eigenbilzen, een hofstede met een laathof, die in leen gehouden werden van de *Leenzaal van Kuringen*, verworven had³⁶. De familie bouwde het *Hanengoed* tot haar voornaamste

33 RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 96.

34 Zangerij en Landwijk waren geen heerlijkheden, maar landgoederen. Het goed van Landwijk in Herk-de-Stad werd door Ernest Willem de Heusch aan zijn zoon Adriaan Willem Hendrik, uit zijn vierde huwelijk, met Christina de Quoitbach nagelaten: R. Enckels, 'Bijdrage tot de geschiedenis van Landwijk van de 18de eeuw af tot op heden', in: *Het Oude Land van Loon* 16 (1961), pp. 169-191. Zangerij werd de residentie van de achttiende-eeuwse heren van Gellik en Eigenbilzen.

35 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 119; RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 76, folio 232r. Ernest Willem de Heusch werd geboren op 22 december 1643 en overleed op 28 maart 1720. De grafsteen van zijn vierde echtgenote, Christina de Quoitbach, ligt in de kerk van Eigenbilzen: S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 72; G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van de familie de Heusch, later Van Scherpenzeel Heusch, 1386-1895*. Maastricht, 1989, p. 21; O. Coomans de Brachène, 'Heusch (de)', in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1990, 2, p. 269.

36 Arnold de Heusch trouwde in 1572 met Catharina van Heynsdael, en overleed op 11 februari 1603. Hun grafsteen staat in (de buitenmuur van) de kerk van Eigenbilzen: C. de Borman, 'Heusch', in: *Annuaire de la no-*

---

residentie uit en verwierf een belangrijk patrimonium van goederen in Eigenbilzen en Gellik. Vanaf het einde van de zestiende eeuw werd het kasteel dat de familie de Heusch op het *Hanengoed* bouwde, de *Zangerij* genoemd³⁷.

Verpandingsakte voor de heerlijkheden Eigenbilzen en Gellik, 20 januari 1680

RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, 76, folio 232r-232v

Maximilian Henrij par la grace de Dieu archevesque de Cologne, prince electeur de Saint empire Romain, archichancelier par l'Italie et du Saint Siege apostolique legat né, evesque et prince de Liege et Heldesheim, administrateur de Berghesgaerde, duc de deux Bavières, du Saint Palatinat, Westphale, Engeten et Boullion, comte palatin du Rhin, landgrave de Loustenbergh, marquis de Franchimont, comte de Looz, Horn, etc. A tous ceux a la connoissance des quels il appartiendra que les presentes parviennent, salut : comme en annés 1619, 1626, et 1681(sic) on auroit fait diverses engageurs tant des tiltres que seigneuries, que d'autres revenus de nostre table episcopale de Liege, et ce pour les raisons et occurrances de temps, lors extremement pressants, comme il ij est plus amplement repris et exprimé, et que depuis, tant par retribution du capital qu'autres moiens, feu son altesse serenissime de haut memoire nostre tres honore oncle et predecesseur, aussij bien que nous et autres ij aijant droict, en auvoient desengage plusieurs, et la plus parte rentrij a domain de nostre table apres avoir examine la specification des restantes et notamment des cens, rentes et autres revenus faisant particulier reflexion et distinction de celles qui peuvent rapporter quelques emolumens, d'avec les simples tiltres, qui n'ont aucun rapport nij utilite, nous avons juge a propos pour le bien de nostre service et plus grand util de nostre table episcopale, de changer l'engageurie des dits cens, rentes et revenues annuels en celles de quelques tiltres semblables et d'engager, comme par les presentes engageons a nostre cher et feal Ernest Guillaume de Heusch, la seigneurie de villages de Gellick et Eijgenbilzen dans nostre comte de Looz avec leurs appendices et dependances, ainsij qu'ils se contiennent suivant les limites a en designer par nostre deputez aux fraix du seigneur gagier, comme aussij la haute, moienne et basse etablisement d'une cour et justice particulier, de maijeur, greffier et eschevins successivement apres la morte de ceux qui sont presentement de la cour de Bilsen, d'ou les dits villages sont resortissant, pour en jouir et profiter en vassall avec les chasse et peche, s'il ij en at, nous reservant toutefois la superiorite, biens, cens, rentes, revenus, fonciers et outre qui tienent ou cij devant ont

blesse de Belgique 27 (1873), p. 102; G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van de familie De Heusch, later Van Scherpenzeel Heusch, 1386-1895*. Maastricht, 1989, p. 5.

37 C. de Borman, 'Heusch', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 27 (1873), pp. 99-125.

---

tenu poste et note continuele aux comptes subalternes ou generaux qu'avons au dit lieu l'ordinair concours, ressort, jurisdictions, droicts de feu et chasse homicide, voir que le dit seigneur gagier sera oblige de relever en qualite de vassall et payer pour chasque relieff huict florins Brabants, et ce au moiens et parmij une somme de six cens pattacons reelement comptes ens mains de nostre tresorier general, applicables a bien desengageure d'une rente equipollant. Pour l'assurance du dit seigneur gagier pour en jouir a tilre d'engageure jusques a ce que nous ou nos successeurs evesques et prince de Liege aijons refournij la dite somme, ce que faire pourront a tousjours, et quand bon nous semblera, sans qu'il puisse se servir d'aucun droict de retention, pour quelle precision que ce soit nij mesme d'aucune partie de vivier, bois ou commune, qu'il pourroit avoir obtenu des subiects de la dite seigneurie, pendant la dite engageure, demeurant le dit seigneur gagier oblige de defendren maintenir et garder les droicts, jurisdiction et hauteur en bon pere de famille, excuse les maisons du dit seigneur gagier situes dans les dits villages, avec leur domesticques seront exempt des guets, gardes, marches, et logemens, et survienent a la raison de la presente engageure ou retrait eventuele quelques insentendu, il en sera vuide et determine a cette chambre, a l'exclusion de toute autre judicature, a quoj le dit seigneur gagier, le siens et aijans cause, seront soumis par condemnation volontair. Sij mandons et commandons a tous et un chacun nos hauts officiers, justiciers et subiects de quelle qualite ils soient, de le tenir, reputer et reconnoistre respectivement pour leur seigneur gagier et vassal nostre, luij prestant et faisant les hommages, serment de fidelite et subiection ordinaires car telle est nostre serieuse volonte. Donne soubz nostre scel de graces a Liege en nostre chambre des comptes ce 20me janvier 1680.

Volgens de letter van deze akte was het recht om een eigen schepenbank in te richten één van de overheidsrechten die in deze verpanding begrepen waren. In eerste instantie zouden daar de schout en de schepenen van de Buitenbank van Bilzen in zetelen, maar na het aftreden of overlijden van deze voor het leven aangestelde schepenen, zou de pandheer naar eigen inzicht hun vervangers voor Gellik en Eigenbilzen kunnen aanstellen. Impliciet gaf de steller van de verpandingsbrief aan dat hij de schepenen van de Buitenbank van Bilzen ook als schepenen van de schepenbanken van Gellik en Eigenbilzen beschouwde. Hij verloor daarbij echter uit het oog dat de heerlijkheden Gellik en Eigenbilzen niet over een eigen schepenbank beschikten, maar dat zij in eerste aanleg tot het ressort van de Bilzerse Buitenbank behoorden. Het lag niet in de bevoegdheid van de Rekenkamer om een verandering aan te brengen in het gerechtelijk systeem door een nieuwe schepenbank op te richten. De schepenen van de Buitenbank reageerden onmiddellijk en heftig op deze aantasting van hun bevoegdheid. Tengevolge van hun protest werd deze bepaling uit de

---

verpandingsovereenkomst geschorst. De Heusch kreeg op 12 maart 1680 als schadeloosstelling één derde van de betaalde pandsom terug³⁸.

De goederen en inkomsten die de *Bisschoppelijke Tafel* in Gellik en Eigenbilzen bezat, werden expliciet buiten de verpanding gehouden. Zij bleven tot het bisschoppelijk domein behoren³⁹. Volgens de verpandingsakte werden ook het *droit de feu et chasse d'homicide* van de verpanding uitgesloten. Het *droit de feu* verwijst naar het recht van de vorst om de woning van een veroordeelde misdadiger te verbranden. Dit recht kon over het algemeen door plaatselijke heren niet uitgeoefend worden. Door de uitsluiting van de *chasse d'homicide* zou de vervolging van verdachten van moord een bevoegdheid van de bisschoppelijke hoogdrossaard van Bilzen moeten blijven. Uit de rolregisters en procesdossiers van de Buitenbank van Bilzen blijkt echter dat de pandheren van Gellik en Eigenbilzen, in weerwil van de uitsluiting van de *chasse d'homicide* uit de verpanding, in de achttiende eeuw toch verdachten van alle soorten misdrijven vervolgden, inbegrepen doodslag en moord⁴⁰. Doordat ook de goederen en inkomsten van de *Bisschoppelijke Tafel* buiten de verpanding gehouden werden, bleef het onderwerp van de verpanding in dit geval beperkt tot het recht van de pandheer om een drossaard of hoge gerechtsofficier voor Gellik en Eigenbilzen aan te stellen, of deze functie zelf uit te oefenen, en de baten te innen die deze functie met zich bracht. Voorts kregen pandheren het recht op de jacht in hun heerlijkheid.

Deze verpanding van Gellik en Eigenbilzen verschilt van latere verpandingen, doordat in de verpandingsakte ook bepaald werd dat de pandheren de heerlijkheid als een leen zouden moeten houden. Voorts werd gespecificeerd dat de heren van Gellik en Eigenbilzen voor elk leenverhef een leentaks van acht *gulden Brabants* zouden moeten betalen. Ondanks deze bepaling uit de verpandingsakte, zijn er geen leenverheffingen van de heerlijkheden Gellik en Eigenbilzen bekend, noch voor het centrale leenhof van het graafschap Loon, de *Leenzaal van Kuringen*, noch voor het bisschoppelijke *Leenhof van Luik*. Het valt dan ook te betwijfelen of de heerlijkheden Gellik en Eigenbilzen ooit door het *Leenhof van Luik* of door de *Leenzaal van Kuringen* als leen beschouwd zijn⁴¹.

38 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 119, folio 58r-59r.

39 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 119, folio 58r-59r.

40 RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 184, 186, 187, 217, 243, 244, 256, 262, 272, 277, 278, 289.

41 Opname van de heerlijkheden Gellik en Eigenbilzen in de lijst van grote of riddermatige lenen van de *Leenzaal van Kuringen* zou overigens voor gevolg gehad hebben dat de houders ervan op grond van hun bezit in de *Leenzaal* zouden kunnen zetelen. Het lijkt er eerder op dat de tekst van de verpandingsakte van 20 januari 1680 opgesteld is door iemand die niet goed vertrouwd was met de organisatie en werking van de Loonse instellingen.

Pandheren konden over hun heerlijkheden beschikken zoals over de andere delen van hun patrimonium. Zij konden ze binnen hun familie laten vererven of ze, mits goedkeuring en registratie door de *Rekenkamer*, aan een derde doorverkopen. Ernest Willem de Heusch bijvoorbeeld, deed Eigenbilzen en Gellik van de hand aan baron de Blisia⁴². De datum waarop deze overdracht plaatsvond, is niet gekend.

De *Rekenkamer* van haar kant kon een einde maken aan de verpanding door de pandsom aan de pandheer terug te betalen. Er zijn in het hier onderzochte gebied geen voorbeelden bekend waar de *Rekenkamer* de pandsom aflost om de heerlijkheid weer bij het domein van de *Bisschoppelijke Tafel* te voegen. Het kwam daarentegen geregeld voor dat de pandsom werd afgelost met de bedoeling de heerlijkheid aan een andere pandheer over te dragen. In dat geval werd de pandsom door de nieuwe pandheer voorgesloten. Zo verliep het in 1711, toen schout Hendrik de Merode en schepen Arnold Godfried Cox van de Buitenbank van Bilzen de *Rekenkamer* 600 *écus* (2400 gulden) voorschoten om Eigenbilzen en Gellik uit de handen van de Blisia over te nemen en beide dorpen aan hen te verpanden⁴³. Op 7 juli van dat jaar namen zij het pandheerschap over⁴⁴, en op 22 oktober 1711 namen zij officieel bezit van de heerlijkheden. Dat gebeurde in aanwezigheid van de schepenen van de Buitenbank van Bilzen op een daartoe met klokkenslag bijeengeroepen bijeenkomst van de inwoners van beide heerlijkheden. Na het horen van een mis ter ere van de Heilige Geest namen beide heren door het trekken aan het klokkentouw bezit van de heerlijkheid Gellik, waarna hetzelfde in Eigenbilzen werd overgedaan. Voorts zwoeren de nieuwe heren de rechten van de inwoners in stand te zullen houden, hen te zullen verdedigen, *ende alles te doen watt goede heeren aen hunne goede ondersaeten te doen schuldigh sijn naer hun best vermoghen*. Daarop zwoeren achtereenvolgens de burgemeesters van Gellik en de burgemeesters van Eigenbilzen namens de gemeentenaren trouw aan hun nieuwe heren⁴⁵.

42 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 119, folio 58r-59r.

43 Op 12 november 1711, toen de Merode en Cox al officieel bezit genomen hadden van Gellik en Eigenbilzen, kwam de baron de Blisia deze 600 *écus* ophalen in de lokalen van de *Rekenkamer*: RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 119.

44 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 119, folio 116r-116v; RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 76, folio 232v; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 72.

45 RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 76, folio 236r.

Verslag van de inbezitneming van de heerlijkheden Eigenbilzen en Gellik door Hendrik de Merode en Arnold Godfried Cox, 22 oktober 1711, en verpandingsakte voor de heerlijkheden, 7 juli 1711

RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, 76, folio 236r

Op heden den 22en octobris 1711 hebben de heeren Merode ende Cox, respective scholtus ende medeschepenen, volgens act van pandtschap verkreegen in die recken camer van S.D.H. op den 7en julij lestleden der heerlijckheden van Gellick ende Eijgebilsen, waer van den teneur hier naer is volgende, ten overstaen van ons schepenen des hooghen gericht van Buijten Bilzen, de voorschreve geheele gemeentens met clockslagh vergadert sijnde, naer het hooren van eene solemneele misse van den heijligen geest, met het trecken van de groote klock possessie genoomen der heerlijckheden voorschreven, eerstelijck Gellick ende daernaer Eijgebilsen, ende ten selvemall aen de gemeene ondersaeten hult ende eedt gedaen van de selve in hun oudt recht ende gerechtighijdt te laeten, hun voor te staen ende alles te doen watt goede heeren aen hunne goede ondersaeten te doen schuldigh sijn naer hun best vermoegen, waer tegens Andries Geurttiens ende Claes Moosen, borgemeesters tot Gellick, ende Rener Lathouwers ende Lemmen Vrancken, borgemeesters tot Eijgebilsen, hebben in naeme van hunne geheele gemeentens van Gellick ende Eijgebilsen met eedt beloofft ende verseeckert van deser daegen aen hult ende getrouw te sijn aen de voorgenoemde heeren Merode ende Cox, als hunne pandtheeren, het arghsten ende quaetsten te schouwen, het beste te raeden, hun nutt ende profijdt te soecken, ende voorts naer echt ende billichijdt ghehoorsaem te sullen sijn, ende alle het geene te doen dat goede getrouwe ondersaeten aen hunne heeren te doen schuldigh sijn, ende is in hoeden van ons schepenen gekeert.

Volght teneur van die voormelde pandtschap

Les president et gens de la Chambre des comptes pour la principaute de Liege reconnoissants que les six cents escus consignez ce jourdhuy en cette chambre par le sindicque Amore pour la desengageurie de la seigneurie des villages de Gellick et Eijgenbilzen proviennent de Henrij de Merode et seigneur Cox, respectivement maijeur et eschevin de Buijten Bilzen, condescendants favorablement a leur requete, declarent de leurs accorder en engageure la ditte seigneurie aux memes droicts et prerogatives repris par l'engageure en faite le 20 janvier 1680 en faveur d'Ernest Guillaume de Heusch, voir qu'ils ne pourront establir une courte nij justice particulier de maijeur,

---

greffier et eschevins, ainsij que le ditt Heusch pretendoit luij avoir estre octroije par la preditte engageure de l'an 1680, mais resterat la justice de Buijten Bilsen au regard des predits villages de Gellick et Eijgenbilsen dans l'exercice de la jurisdiction ordinaire ainsij et comme elle at fait jusqu'à present, conformement aux intention de feu son altesse, inserée au prothocoll du 12 de mars 1680, restant a la Chambre la faculte d'en faire la retrait quand elle trouverat a propos en refurnisant pareille somme de six cents escus ou leur valeur, ordonnant partant a tous subiets et autres qu'il peut toucher de les recognoitre et respecter pour seigneurs gagiers, et leurs laisser la libre jouissance des droits et prerogatives ij afferants. Fait a la ditte chambre a Liege, ce 7 juillet 1711. Estoit signez Rosen. Plus bas par ordonnance de messeigneurs Guillaume d'Oplewe.

Hoe de heerlijkheden Gellik en Eigenbilzen later weer in handen van de familie de Heusch kwamen, wordt door het archief van de Luikse *Rekenkamer* of door het archief van de Buitenbank van Bilzen niet gedocumenteerd. Hendrik de Merode werd nog op 3 juni 1722 heer van Gellik en Eigenbilzen genoemd⁴⁶. Wellicht heeft de overgang van de heerlijkheden Gellik en Eigenbilzen op de familie de Heusch omstreeks 1723 plaatsgevonden, na het overlijden van Hendrik de Merode op 2 oktober 1722⁴⁷. De overlijdensdatum van schepen Arnold Godfried Cox is niet bekend, maar het staat wel vast dat hij zijn ontslag als schepen bij de Buitenbank aangeboden heeft voor 6 mei 1722⁴⁸.

Achtereenvolgens noemden Arnold Frans de Heusch ([1728]-1746)⁴⁹, zijn weduwe Anna Maria Mathilda de Baussele (1746-1753)⁵⁰, zijn zoon Jan Louis Karel de Heusch (1753-

46 RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 862, folio 156v.

47 RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 862, schutblad.

48 In de commissiebrief van schepen Tilman Lunis van 6 mei 1722 wordt vermeld dat er een functie vacant geworden was door het ontslag van Arnold Godfried Cox: RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 863, folio 3r-3v.

49 Zoon van Ernest Willem de Heusch, uit diens derde huwelijk, met Barbara Isabella d'Edelbamp. Hij werd geboren op 10 april 1688, huwde op 23 april 1716 met Anna Maria Mathilda de Baussele en overleed op 10 maart 1746: C. de Borman, 'Heusch', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 27 (1873), pp. 99-125; W. Muusse, R. Enckels & M. Bussels, 'De familie de Heusch in de provincie Limburg', in: *Het Oude Land van Loon* 16 (1961), pp. 154-156; G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van de familie de Heusch, later Van Scherpenzeel Heusch, 1386-1895*. Maastricht, 1989, p. 21; O. Coomans de Brachène, 'Heusch (de)', in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1990, 2, p. 269. Arnold Frans de Heusch trad van 26 augustus 1728 tot 23 september 1745 voor de Buitenbank van Bilzen als heer van Gellik en Eigenbilzen op: RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 184, 217.

50 Gedoopt op 29 mei 1697: W. Muusse, R. Enckels & M. Bussels, 'De familie de Heusch in de provincie Limburg'..., p. 154. Zij trad van 25 mei 1746 tot 11 juni 1753 als vrouwe van Eigenbilzen en Gellik op voor de Buitenbank van Bilzen: RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 243, 334.

1775)⁵¹, diens weduwe Ida Francisca Maria de Scherpenzeel (1775-1791)⁵², en zijn kleinzoon Raphaël Adrien Arnold Népomucène de Heusch (1791-1796)⁵³ zich weer heer of vrouwe van Gellik en Eigenbilzen, en traden als zodanig op tegen verdachten van misdrijven in hun heerlijkheden.

Op 9 juli 1753 bood Jan Louis Karel de Heusch zich aan bij de schepenen van de Buitenbank, die daarvoor in *extra-ordinaire* genachten bijeen gekomen waren, om door hen als heer van Gellik en Eigenbilzen *geadmitteerd* te worden en tegenover hen een eed af te leggen.

RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 84, f° 159 v° - 160 r°:

Ten selven mael heeft den wel eed. heer Joan Louwis Charle de Heusch ons den eed als heere der heerlijkheden Gellik en Eijgenbilsen uijtgeswooren, te weeten dat die voors. gemeijntens sal in alle voorvallen volgens rechten voorstaen, die quaetdoenders straffen, en die onnosele behulpsaem zijn, dat die jurisdictie sal helpen handhaeven en mainteneren en alles doen hetgeene aen eenen heer toestaet ende incombeert.

51 Zoon van Arnold Frans de Heusch en Anna Maria Mathilda de Baussele. Hij werd geboren op 29 juli 1723, huwde op 15 augustus 1753 met zijn nicht Ida Francisca Maria Catharina Barbara de Scherpenzeel, en overleed op 9 november 1775: C. de Borman, 'Heusch', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 27 (1873), pp. 99-125; W. Muusse, R. Enckels & M. Bussels, 'De familie de Heusch in de provincie Limburg'..., pp. 156-158; G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van de familie de Heusch*. Maastricht, 1989, p. 22; O. Coomans de Brachène, 'Heusch (de)', in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1990, 2, p. 269. Hij trad van 4 juli 1753 tot 9 november 1774 voor de Buitenbank van Bilzen als heer van Gellik en Eigenbilzen op: RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 243, 271. Op 9 juli 1753 legde hij voor de schepenen van de Buitenbank de eed af als heer van Gellik en Eigenbilzen: RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 84.

52 Gedoopt op 8 mei 1727, overleden op 14 september 1791: W. Muusse, R. Enckels & M. Bussels, 'De familie de Heusch in de provincie Limburg'..., pp. 156-157; G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van de familie de Heusch, later Van Scherpenzeel Heusch, 1386-1895*. Maastricht, 1989, p. 22. Zij trad van 27 december 1775 tot 26 januari 1791 voor de Bilzerse Buitenbank als vrouwe van Gellik en Eigenbilzen op: RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 96, folio 3r-127v, nr. 272.

53 Zoon van Jan Louis Karel de Heusch en Ida Francisca Maria de Scherpenzeel. Hij werd geboren op 8 januari 1755, en huwde op 7 april 1803 met Elisabeth Steegen. Door dit huwelijk wettigden zij hun zoon Nicolaas Jozef de Heusch, die op 7 november 1794 geboren was. Hij overleed op 18 februari 1809: C. de Borman, 'Heusch', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 27 (1873), pp. 99-125; W. Muusse, R. Enckels & M. Bussels, 'De familie de Heusch in de provincie Limburg'..., pp. 158-159; G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van de familie de Heusch*. Maastricht, 1989, p. 22; O. Coomans de Brachène, 'Heusch (de)', in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1990, 2, p. 269. In de akte van deling tussen de erfgenamen van Jan Louis Karel de Heusch en Ida Francisca Maria de Scherpenzeel, opgesteld door notaris L.H. Wouters van Maastricht op 13 oktober 1792, werden de heerlijkheden Gellik en Eigenbilzen en het kasteel van Zangerij hem toegewezen: RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 874, pp. 115-124. Van 28 november 1792 tot 17 februari 1796 trad hij voor de Buitenbank van Bilzen als heer van Gellik en Eigenbilzen op: RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 96, folio 135r- 139v, nr. 289.

Veldwezelt en Kesselt

In 1680 werd ook de heerlijkheid Veldwezelt en Kesselt verpand. De pandheer was Antoon Vaes van Maastricht. Op 26 april werd hem de verpandingsoorkonde verleend⁵⁴. Deze oorkonde bevatte, evenals dat het geval was bij de verpanding van Gellik en Eigenbilzen, de ongebruikelijke bepaling dat de pandheer zijn nieuwe heerlijkheid als een leen moest verheffen, waarbij deze keer gespecificeerd werd dat de leenverheffing moest plaatsvinden voor het *Leenhof van Luik*. De verpanding van de heerlijkheid Veldwezelt en Kesselt lijkt dus een soort mengvorm te zijn tussen het verpanden en het in leen uitgeven van een heerlijkheid. Op 14 maart nam Antoon Vaes tegenover het *Leenhof van Luik* officieel bezit van de heerlijkheid⁵⁵.

Daarna kende de heerlijkheid een vrij turbulente geschiedenis, althans wat haar heren betreft. Medio 1689 was Antoon Vaes overleden en daagde een andere geïnteresseerde op om de heerlijkheid in pand te nemen: Godfried Uldrik de Lamargelle, kanunnik van het Luikse kathedraalkapittel, proost van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel van Maastricht en vertrouweling van Jan Lodewijk van Elderen, de nieuwe bisschop die in 1688 gekozen was⁵⁶. Hij wist er de *Rekenkamer* van te overtuigen de heerlijkheid aan de erfgenamen van wijlen Antoon Vaes te onttrekken om haar aan hem toe te vertrouwen⁵⁷. Op 30 juli stemde het Luikse kathedraalkapittel met de overdracht van de pandheerlijkheid aan haar kanunnik in. De familie Vaes werd gesommeerd het pandgeld weer te komen ophalen. Op 5 oktober 1689 droegen Anne Marie Sprewart, de weduwe van Antoon Vaes, en haar zoon André Jozef Vaes, hun rechten op Veldwezelt en Kesselt ten overstaan van de *Rekenkamer* aan kanunnik de Lamargelle over. Vervolgens werd op 11 oktober in Veldwezelt een plechtigheid georganiseerd waarop de officiële overdracht van de heerlijkheid aan de kanunnik plaats vond. Op 15 oktober verhief de Lamargelle de heerlijkheid voor het Luikse *Leenhof*. Hiermee waren alle noodzakelijke formaliteiten vervuld, en kon de proost van het Maastrichter Onze-Lieve-Vrouwkapittel zich heer van Veldwezelt en Kesselt noemen.

Na enkele jaren al, op 19 juli 1692, deed hij de heerlijke rechten over aan Laurent Moors, schout van Veldwezelt en Kesselt en inwoner van dat laatste dorp. Zowel de kanunnik als de schout verzuimden de Luikse *Rekenkamer* of het *Leenhof* officieel van de overdracht op de hoogte te brengen, waardoor deze overdracht een officieel karakter ontbeerde. De

54 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 119, folio 64v; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 73.

55 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 123.

56 J. Daris, *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège pendant le XVIIe siècle*. Tome 2. Luik, 1877 [Anastatische herdruk, Brussel, 1980], p. 216.

57 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 123.

Lamargelle bleef zich ook als de plaatselijke heer gedragen. In 1696 stelde hij nog nieuwe schepenen aan⁵⁸. Op zijn beurt verkocht Laurent Moors zijn rechten in de heerlijkheid op 10 augustus 1698 aan zijn neef Egbert Schrammen, brouwer te Maastricht. De verkoopakte werd door notaris H.M. Schaepen van Maastricht opgesteld. Het was de ontvanger van de Luikse *Rekenkamer* in Maastricht die de aandacht van de raadsheren in de *Rekenkamer* vestigde op hetgeen er buiten hun medeweten met de heerlijkheid Veldwezelt en Kesselt gebeurde. In 1699 werd in opdracht van de *Rekenkamer* een onderzoek ingesteld. Hierdoor kwam ook aan het licht dat het Onze-Lieve-Vrouwkapittel getracht had de heerlijkheid bij het beneficium van de proostdij te voegen en haar zo in haar patrimonium op te nemen⁵⁹. Bovendien greep het Maastrichter kapittel elke gelegenheid aan om de bevoegdheid van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt te betwisten en haar eigen gerechtshof in Veldwezelt en Kesselt, de Onze-Lieve-Vrouwbank, meer bevoegdheden toe te dichten dan zij in werkelijkheid had. Het kapittel had zelfs aan Schrammen aangeboden zijn aanspraken op de pandheerlijkheid af te kopen en hem tegelijk het schoutambt te laten behouden. Schrammen, die inzag dat zijn aanspraken een deugdelijke formele grondslag misten - kanunnik de Lamargelle, ondertussen suffragaanbisschop van het aartsbisdom Keulen, had zelfs altijd geweigerd de overdracht aan Laurent Moors op papier te zetten, en weigerde nog in 1700 een document in die zin op te stellen - koos eieren voor zijn geld en liet op 10 februari 1700 in een notariële akte vastleggen dat hij van zijn aanspraken afzag ten voordele van de Luikse *Rekenkamer*, die hem eerst schadeloos had gesteld⁶⁰.

De *Rekenkamer* had de uitslag van haar onderzoek naar hetgeen er met het pandheerschap gebeurd was, niet afgewacht om de heerlijkheid althans formeel weer bij het domein van de *Bisschoppelijke Tafel* te voegen⁶¹, en haar op 23 september 1698 in pand gegeven aan Andreas Van Buren, haar ontvanger in Maastricht⁶². Zelf noemde Van Buren zich in Veldwezelt en Kesselt voorzichtig *bewindheer in naam van de prins-bisschop*. In de akte van verpanding aan Van Buren werd gestipuleerd dat de nieuwe bestuurder een nieuw register moest aanleggen van de inkomsten die de *Rekenkamer* in Veldwezelt en Kesselt toekwamen. Deze domaniale inkomsten werden expliciet niet in de verpanding opgenomen. Zij

58 Aanstellingsbrief voor Johan Essers tot schepen van Veldwezelt en Kesselt op 23 januari 1696, en voor Leo Emmerix tot schepen en secretaris van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt op 13 juni 1696: RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 27, folio 35r-35v, folio 81r-81v.

59 Toen hij in 1696 Johan Essers tot schepen aanstelde, noemde kanunnik Godfried Ulrik de Lamargelle zich heer van Veldwezelt, *annexée à nostre prévosté*: RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 27, folio 35r-35v.

60 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 123.

61 RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 40, folio 53r.

62 RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 27, folio 85v-87v; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 73.

---

moesten bij de inkomsten van de bisschoppelijke ontvangerij in Maastricht gevoegd worden.

Op 10 oktober 1698 had Van Buren de heerlijkheid officieel in bezit genomen, in aanwezigheid van de schepenen. Tegelijkertijd verklaarde hij, ietwat overmoedig, zelf het schoutsambt en een schepenambt te zullen opnemen, zoals die hem door de bisschop van Luik, samen met het pandheerschap op 23 september 1698 waren verleend⁶³. In feite was hem door de bisschop niet het schoutsambt verleend, maar wel het recht een schout aan te stellen wanneer die functie vacant zou zijn. Hoewel hij al op 10 oktober 1698 de schoutseede en de schepeneede had afgelegd in handen van president-schepenen Roumans, moest hij wachten tot na het overlijden van Laurent Moors, die in beide functies voor het leven benoemd was, voordat hij beide ambten daadwerkelijk kon gaan uitoefenen⁶⁴.

Op 22 mei 1708 werd Van Buren, omwille van zijn *refus de deferer aux ordonnances precedentes concernantes la seigneurie de Veltweselle et Kessel*, door de Keizerlijke Rekenkamer voor het prinsbisdom Luik uit zijn pandheerschap en schoutsambt gezet. Beide functies werden toevertrouwd aan notaris Jacob A Cruce, die schepen was in de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt. Op 14 juni 1708 werden de afzetting van Van Buren en de aanstelling van A Cruce door de schepenbank geregistreerd, nadat zij de zondag daarvoor door de gerechtsbode na de hoogmis aan de kerkdeur was afgekondigd en geafficheerd. Welke ordonnances Van Buren in de wind geslagen had, blijkt niet meer uit de bewaarde archieven van de schepenbank, de *Rekenkamer* of de *Geheime Raad*. Van Buren vocht zijn afzetting echter met succes aan, en werd al op de volgende genachten van de schepenbank, op 5 juli, in zijn rechten als pandheer hersteld⁶⁵. Andreas Van Buren werd daarna niet meer verontrust in het bezit van de heerlijkheid. Na zijn overlijden erfde zijn zoon Laurent de pandheerlijkheid. In februari 1727 moest Laurent Van Buren het pandheerschap weer aan de *Rekenkamer* afstaan. Het pandgeld kreeg hij op 2 februari terug⁶⁶.

De reden waarom de *Rekenkamer* de heerlijkheid teruggenomen had, werd op 12 juli van dat jaar duidelijk. Die dag verpandde de *Rekenkamer* de heerlijkheid aan Jacques Erard de Foullon, raadsheer in het *Leenhof van Luik*⁶⁷. Deze nam op 29 augustus 1727 in Veldwe-

63 RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 27, folio 85v-87v.

64 RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 40, folio 53r.

65 RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 40, folio 98r-100r.

66 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 119, folio 147v-149r.

67 S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 73. Keizer Karel VI verleende op 23 januari 1740 de titel van *baron* aan Jacques Erard de Foullon. Zijn vader Erasmus de Foullon, raadsheer in de *Geheime Raad*, had in 1672 de heerlijkheid Kermt gekocht, en die in 1688, samen met de heerlijkheden Momalle en Noville (provincie Luik), aan zijn zoon nagelaten. Erasmus de Foullon was op 5 juli 1653 gearld: O. Coomans de Brachène,

---

zelt tegenover de schepenen bezit van de heerlijkheid⁶⁸. Bij de verpanding aan de Foullon was er van een verheffing voor het *Leenhof* geen sprake meer. Later kwamen Veldwezelt en Kesselt, en de heerlijkheid Kermt bij Hasselt, in het bezit van zijn dochter Anna Margaretha de Foullon de Cambray (1681-1750). Zij was op 3 november 1701 gehuwd met Nicolaas de Stockhem (1672-1746), heer van Vieux-Waleffe, die later raadsheer in de *Gewone Raad*⁶⁹ en voorzitter van de Luikse *Geheime Raad* zou worden⁷⁰. De registratie van een officiële inbezitneming van de heerlijkheid door Anna Margaretha de Foullon bleef in het archief van de schepenbank niet bewaard. Jacques Erard de Foullon stelde nog op 9 juli 1728 Joannes de la Court tot secretaris bij de schepenbank aan⁷¹. Het eerste in de schepenbankregisters geregistreerde optreden van Nicolaas de Stockhem als heer van Veldwezelt en Kesselt, dateert van 5 augustus 1737, toen hij de Maastrichter advocaat en oud-schepen Nootstock tot schepen in de plaatselijke schepenbank aanstelde⁷². Het eerste geregistreerde en bewaarde optreden van Anna Margaretha de Foullon als vrouwe van de heerlijkheid, na het overlijden van haar echtgenoot, dateert van 7 april 1746. Op die dag stelde zij Renier van Doren tot schepen en secretaris van de schepenbank aan, en Mathias Moris tot schepen⁷³. Na het overlijden van Anna Margaretha op 15 november 1750, werd haar zoon Leonard Erard de Stockhem (1702-1767) heer van Veldwezelt en Kesselt⁷⁴. Een officiële inbezitname van de heerlijkheid werd in de schepenbankregisters niet geregistreerd. Eerder had hij al de heerlijkheid Vieux-Waleffe geërfd, na het overlijden van zijn vader in 1746. Hij liet Veldwezelt en Kesselt, samen met de heerlijkheid Vieux-Waleffe, op

‘Foullon de Villers Sainte Gertrude (de)’, in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1988, 2, p. 360; H. Van Neuss, ‘Erasme et Erard de Foullon, nouveaux seigneurs à Kermt’, in: *Bulletin de la Société des Mélaphiles de Hasselt* 38 (1904), pp. 99-135; C. de Borman, *Les échevins de la souveraine justice de Liège*. Dl. 2. Luik, 1899, pp. 298-300; L. Duerloo & P. Janssens, *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20ste eeuw*. Dl. 1. Brussel, 1992, pp. 86-87; R. Nijssen, *Inventaris van de archieven van de heerlijkheid (1576-1788), van de schepenbank (1460-1788), van het laathof van Juncis (1659-1722) en van het Pastoorshof in Kermt (1687) en regestenlijst van de oorkondenverzameling van Kermt (1391-1710)*. Brussel, 2003, Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen 76, p. 7.

68 RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 43, folio 41v-42r.

69 RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 44, folio 120r.

70 De vader van Nicolaas de Stockhem, Léonard de Stockhem, was op 3 maart 1660 door keizer Leopold I in de adelstand opgenomen: O. Coomans de Brachène, ‘Stockhem (de)’, in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1999, 1, p. 70-73; L. Duerloo & P. Janssens, *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20ste eeuw*. Dl. 3. Brussel, 1992, pp. 558-560.

71 RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 43, folio 99v-100r.

72 RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 44, folio 67r-67v. Voor de periode tussen 23 april 1729 en 22 maart 1735 bleven geen schepenbankregisters bewaard.

73 RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 28, folio 1r-2r. Uit de periode tussen 22 november 1742 en april 1746 bleven geen rol- of gichtregisters van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt bewaard.

74 Leonard Erard huwde met Isabella Lambertine van der Heyden a Blisia, die evenals haar echtgenoot in 1767 overleed. Op 1 maart 1766 had keizer Jozef II hem de titel van *baron* verleend: O. Coomans de Brachène, ‘Stockhem (de)’, in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1999, 1, pp. 70-73; C. de Borman, ‘Stockhem’, in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 26 (1872), pp. 246-248; L. Duerloo & P. Janssens, *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20ste eeuw*. Dl. 1. Brussel, 1992, p. 559.

---

zijn beurt na aan zijn zoon Leonard Nicolaas Lambert de Stockhem (1750-1827)⁷⁵. Deze werd gedurende zijn minderjarigheid in zijn functie van heer van Veldwezelt en Kesselt vertegenwoordigd door zijn oom, kanunnik Frans Lambert de Stockhem, heer van Kermt en Spalbeek. Nog op 25 oktober 1774 stelde de kanunnik, als momber van zijn neef, schepen Joannes Franciscus Joostens van de Bilzerse Binnenbank tot schepen en secretaris van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt aan⁷⁶. Op 13 juli 1776 trad Leonard Nicolaas Lambert zelf als heer van Veldwezelt en Kesselt op, toen hij Joannes Willem Lousberghs tot schepen aanstelde⁷⁷. Leonard Nicolaas Lambert de Stockhem was de laatste heer van Veldwezelt en Kesselt.

As

Na de verpandingen van Gellik en Eigenbilzen en Veldwezelt en Kesselt in 1680, duurde het tot in 1753 vooraleer er in het ressort van de Buitenbank van Bilzen meer heerlijkheden uit het bisschoppelijk domein aan particuliere heren zouden toevertrouwd worden.

De tweede verpandingsgolf in dit gebied begon op 21 september 1753, met de verpanding van de heerlijkheid As, samen met de aangrenzende heerlijkheid Niel⁷⁸, voor 2148 gulden en 5 stuivers aan Michael de Rosen (1685-1773), schepen van Luik, raadsheer in de *Geheime Raad*⁷⁹ en sinds 1733 pandheer van de aan Niel grenzende heerlijkheid Dilsen⁸⁰. 2148

⁷⁵ Huwde op 21 juni 1778 met zijn nicht Marie Joséphine van den Steen, dochter van Charles Walter en Marie Anne van der Heyden a Blisia: C. de Borman, 'Stockhem', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 26 (1872), pp. 246-248.

⁷⁶ RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 45, folio 2v-3r.

⁷⁷ RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 45, folio 23v.

⁷⁸ Niel-bij-As hoorde tot het rechtsgebied van de schepenbank van Dilsen. Zie J. Molemans & E. Paulissen, *Limburgse plaatsnamen. 5. Niel-bij-As*. Leuven, 1975, pp. 10-12.

⁷⁹ RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 56v; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 87. Michael de Rosen volgde in 1703 zijn broer Servaas op als schepen in de schepenbank van Luik. Hij zetelde er gedurende 70 jaren, tot in 1773.

Michaels vader, Johannes de Rosen, werd op 28 februari 1680 door keizer Leopold I geëld. Michael zelf werd bovendien op 12 maart 1698 door keizer Leopold I geridderd en op 30 maart 1703 werd hem en zijn nakomelingen door dezelfde de titel van baron verleend: O. Coomans de Brachêne, 'Rosen (de)', in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1997, 2, p. 275; L. Duerloo & P. Janssens, *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20ste eeuw*. Dl. 3. Brussel, 1992, pp. 369-370.

⁸⁰ De familie de Rosen bezat door erfenis sinds de zeventiende eeuw in Dilsen het belangrijke Loonse leengoed *Mottenhof*. Op 30 januari 1733, onder bisschop Georges Louis de Berghes, pandde de Luikse schepen Michael de Rosen de heerlijkheid Dilsen voor 3000 gulden Brabants. Een achttal jaren eerder, omstreeks 1725, had Michael de Rosen het huidige kasteel van Dilsen, tegenwoordig stadhuis van Dilsen-Stokkem, laten bouwen. Zie J. Pety, 'Notice sur la seigneurie de Dilsen', in: *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg* 6 (1863), pp. 212-215.

---

gulden en 5 stuivers was volgens de Rosen in zijn suppliciek, waarin hij de *Rekenkamer* verzocht hem As en Niel - evenwel zonder het recht op de jacht - te verpanden, het bedrag “*restants à paijer pour l'emplacement du palais de Maseijck et de ses appartenances*”. De verpanding van As en Niel was inderdaad een gevolg van de plannen van prins-bisschop Jan Theodoor van Beieren om in Maaseik een jachtslot te bouwen en een park aan te leggen⁸¹. De verpanding van de heerlijkheden As en Niel moest het de *Rekenkamer* mogelijk maken het laatste deel van dat project te financieren.

De verpandingsakte waarin één en ander officieel in vorm gegoten werd, bevatte naast de bepaling dat de opbrengst van de verpanding gebruikt moest worden voor de aankoop van een terrein in Maaseik, een aantal bepalingen die in al de hierna volgende verpandingen zouden terugkomen. In de eerste plaats werd vastgelegd dat de verpanding erfelijk was: indien de *Rekenkamer* de pandsom niet tijdens het leven van de pandheer had terugbetaald, kon deze zijn aanwinst aan zijn erfgenamen nalaten. Voorts werden de renten, cijzen en andere goederen die de *Bisschoppelijke Tafel* in de heerlijkheid bezat niet in de verpanding opgenomen. Zij bleven deel uitmaken van het ressort van de plaatselijke ontvanger van de *Rekenkamer*. De pandheer mocht zelf een hoge gerechtsofficier of drossaard voor zijn heerlijkheid aanstellen, en - zodra er plaatsen vacant zouden komen - ook nieuwe schepenen, een schout en een schepenbanksecretaris. Tot slot werd in de verpandingsakte vastgelegd dat eventuele geschillen in verband met de verpanding moesten worden voorgelegd aan de *Rekenkamer*, die de exclusieve gerechtelijke bevoegdheid terzake kreeg toegewezen⁸².

Verslag van de inbezitneming van de heerlijkheden As en Niel door Willem Arnold de Saren, 10 oktober 1773

RH, *Archief van de schepenbank van As*, 3, folio 211v-212r; uitgegeven door M. Hendrickx, in *Limburg* 61 (1962), p. 155

Op heden den 10en october 1773 compareerde voor ons scholtus en schepenen der justitie Asch den eedelen heer Guilliam Arnold de Saeren, baron van Otheij, schepenen der souveraine justitie der stad en lande van Luijck, en raedtsheer en van sijne hoogheijt onsen genaedighen heer prins en bisschop van Luijck in sijne rekencaemer etc., als man en momboir van sijne gemalinne mevrouw Margaritte Philippine baronesse

81 R. Driesen, 'Prinsenhof (1752-1818)', in: *Maaseikenaar* 33 (2002), pp. 64-69; J. Coenen, 'Het Prinsenhof van Maeseck', in: *Limburg* 7 (1925-1926), pp. 58-63, 82-90, 132-139; J. Coenen, 'Het prinsenhof van Maaseik', in: *De kasteelen van den Maaskant*. Maaseik, 1947, pp. 9-33; J. Buchkremer, 'Die Architekten Johann Joseph Couven und Jacob Couven', in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 17 (1895), pp. 89-206.

82 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 56v-57v.

---

de Roosen, welcke in ons heeren schepenen presentie heeft possessie genomen van dese heerlijkheijt als aen hem door het afsterven van de hoogh eedele heer Michael de Roosen in sijn leven heer deser heerlijkheijt, schepen der opgemelte souveraine justitie van Luyck en raedtsheer van wijlen sijne doorluchtighste eminentie, glorieuser memorie, als oock van sijne hoogheijt Carel d'Oultremont glorieuser memorie etc. etc. aen hem gedevoleert, den welcken voorschreven heer comparant is geleijdt geweest in de kercke, alwaer den eerw. heer pastoor van der Meer hem het wijhwaeter gepresenteert heeft, en naer het luyden der clocken en aenraecken des clockenseel in teeken van possessie ter praesentie der saementlijcke ingesetenen als heer heeft aengenomen, en als doen daer voor erkent met alle verdere solemniteijten daer toe gerequireert en naeders geleijdt in dese gewoonelijcke justitie, alwaer dito heer den comparant den gewoonelijcken daertoe staende eijde in handen des heeren schepenen heeft uijtgeswooren en als wettigen heer deser gemeente Asch aengenomen en erkent, en tot meerder kennis aen de saementlijcke gemeente op de straet voor de deure van de gerichte caemer vergaedert sijnde alle het voorschreve voorgelesen, welcke met roepen van vivat en lossen van 't geweer dito heer comparant oock hebben erkent. Dus hebben wij voorschreven justitie personen dito heer comparant als heer aengenomen, en geordonneert aen de heer secretaris dese te registreren, ende in hoeden der weth te leijden, wesvolgens is het voorschrevene in hoeden der weth geleijdt.

Michael de Rosen liet de heerlijkheid As, samen met Niel, Lanklaar en Dilsen, na zijn overlijden na aan zijn dochter Maria Margaretha Philippina de Rosen⁸³. In haar naam nam haar echtgenoot Willem Arnold Jozef de Saren (1712-1797)⁸⁴, die de functies van schepen van Luik en raadsheer in de *Rekenkamer* cumuleerde, op 10 oktober 1773 in As bezit van de heerlijkheid. Hij deed dat door de kerkklokken te luiden, en vervolgens in handen

83 Maria Margaretha Philippina was een dochter uit het eerste huwelijk van Michael de Rosen, met de op 22 september 1715 overleden Maria Margaretha de Rossius. De tweede echtgenote van haar vader was Maria Elisabeth de Saren. Het tweede huwelijk van Michael de Rosen bleef kinderloos. Zelf huwde Maria Margaretha Philippina de Rosen op 14 februari 1745 met Willem Arnold Jozef de Saren, zoon van Hendrik Adriaan Jozef de Saren, broer van haar stiefmoeder.

84 Willem Arnold Jozef de Saren was van Tongeren afkomstig. Hij studeerde rechten aan de universiteit van Leuven. Op 15 februari 1735 werd hij als advocaat geadmitteerd bij het hof van de Official van Luik. Hij werd heer van Othée en van As, Niel en Lanklaar. Van 1754 tot 1794 zetelde hij als schepen in de stedelijke schepensbank van Luik. Op 7 oktober 1745 verleende keizer Frans I hem de titel van ridder van het Heilig Roomse Rijk. Hij werd raadsheer in de Luikse *Rekenkamer* en in de *Geheime Raad*: C. de Borman, 'de Saren', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 34 (1880), pp. 285-286; C. de Borman, *Les échevins de la souveraine justice de Liège*. Luik, 1899, pp. 376-377; J. Pety, 'Notice sur la seigneurie de Dilsen', in: *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg* 6 (1863), pp. 217-221; C. de Borman, 'Les avocats de la cour spirituelle de Liège de 1604 à 1794', in: *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois* 21 (1888), p. 207; L. Duerloo & P. Janssens, *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20de eeuw*. Dl. 3. Brussel, 1992, pp. 423-424.

---

van de vergaderde schout en schepenen een eed af te leggen. De inwoners van As, die op straat, voor de *gerichte caemer* bijeen gekomen waren, erkenden daarop bij acclamatie hun nieuwe heer: *met roepen van vivat en lossen van 't geweer*⁸⁵. Willem Arnold Jozef de Saren oefende daarna in As de heerlijke rechten uit: hij stelde de drossaard, schout en schepenen aan⁸⁶. Vroeg in januari 1783 had kanunnik graaf Karel Alexander van Arberg de Valengin van het Luikse kathedraalkapittel, die ook suffragaanbisschop van Luik was, een suppliek aan de bisschop gericht met het verzoek As en Niel aan hem te verpanden. Na het akkoord van de bisschop betaalde kanunnik van Arberg op 8 januari het pandgeld van 2148 gulden en 5 stuivers aan de *Rekenkamer*, die dit bedrag vervolgens op 23 januari aan Willem Arnold Jozef de Saren overdroeg. In hoeverre deze overdracht van As en Niel van de ene op de andere pandheer in onderlinge overeenstemming geschiedde, is op basis van de bewaarde bronnen niet na te gaan. Op 24 januari tenslotte werd de officiële verpandingsakte van de heerlijkheden aan Karel Alexander van Arberg opgesteld, en kort daarna, alleszins voor 7 februari, werd zij in het gichtregister van de schepenbank van As geregistreerd⁸⁷. Kanunnik van Arberg werd hierdoor één van de belangrijkste heren in de streek. In 1781 had hij immers al de pandheerlijkheid Genk gekocht van Marie Therese Charlotte de Grady⁸⁸.

Lang behield de graaf van Arberg zijn heerlijkheden niet. Al op 24 april 1784 stond hij As en Niel voor hetzelfde pandbedrag weer af aan Willem Arnold Jozef de Saren. Op 4 mei werd deze regeling *sede vacante* goedgekeurd door de afgevaardigden van het kathedraalkapittel in de *Rekenkamer*. In naam van zijn vader nam Michael Hendrik de Saren (1746-1826) op 28 juni 1784 de heerlijkheid As in bezit en legde hij tegenover de schepenen daarover een eed af⁸⁹. Michael Hendrik de Saren bleef heer van As en Niel en van Lanklaar, tot de invoering van de Franse revolutionaire wetgeving een einde maakte aan zijn heerlijke rechten⁹⁰.

85 RH, *Archief van de schepenbank van As*, nr. 3, folio 211v-212r; M. Hendrickx, 'Possessie der Heerlijkheijt Asch (1773)', in: *Limburg* 61 (1962), p. 155; J. Molemans & E. Paulissen, *Toponymie van As. Een historisch, geografisch, socio-ekonomisch en naamkundig onderzoek*. Leuven, 1976, 176 pp.

86 RH, *Archief van de schepenbank van As*, nr. 16.

87 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 67v-70v; RH, *Schepenbank van As*, nr. 3, folio 253v-254v; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 87.

88 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 54v-56r; RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 70, folio 176r-177r.

89 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 75r-75v; RH, *Archief van de schepenbank van As*, nr. 3, folio 264v-265v.

90 Michael Hendrik de Saren was op 4 juli 1771 als advocaat *geadmitteerd* bij het hof van de *Official* van Luik: C. de Borman, 'Les avocats de la cour spirituelle de Liège de 1604 à 1794', in: *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois* 21(1888), p. 225; C. de Borman, 'de Saren', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique*, 34 (1880), p. 288.

Genk en Zutendaal

Naast As en Niel werden in 1753 ook Genk en Zutendaal verpand. Voor een pandsom van 1000 *écus* (4000 gulden) mocht Jan Karel de Grady de Croenendaal (1718-1761)⁹¹, raadsheer in het *Allodiaal Hof* van Luik, op 2 oktober 1753 beide heerlijkheden in bezit nemen⁹². Op 15 oktober 1753 liet Willem Frans de Tongre in naam van de Grady de verpandingsbrief registreren door de schepenbanken van Genk⁹³ en van Zutendaal⁹⁴.

Na het overlijden van Jan Karel de Grady de Croenendaal erfden zijn minderjarige kinderen⁹⁵ de pandheerlijkheden Genk en Zutendaal. De heerlijke rechten, waaronder het aanstellen van nieuwe schepenen, werden tot in 1777 door zijn weduwe, Dieudonée de Thier (1732-1777), uitgeoefend⁹⁶. Op 19 augustus 1777 maakte de *Rekenkamer* een einde aan de verpanding, door de pandsom af te lossen met 4000 gulden⁹⁷. De kinderen werden bij deze procedure vertegenwoordigd door hun moeder, hun oom Hendrik de Grady de Croenendaal, kanunnik van het kathedraalkapittel en provoost van het Luikse Sint-Martinuskapittel. Deze richtte vervolgens zelf een supplicie tot de bisschop om Genk en Zutendaal

91 Jan Karel de Grady de Croenendaal was de zoon van Michel Jozef de Grady en Thérèse de Hallebaye. De familie de Grady had omstreeks 1750 het landgoed van Croenendaal in Waltwilder verworven. Zijn grootvader Peter de Grady was op 28 augustus 1705 door keizer Jozef I geridderd. Jan Karel de Grady was op 12 oktober 1744 als advocaat geadmitteerd bij het hof van de Officiaal van Luik: C. de Borman, 'Les avocats de la cour spirituelle de Liège de 1604 à 1794', in: *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois* 21 (1888), p. 214. Hij huwde op 9 juli 1752 met de 20-jarige Dieudonné de Thier. Hij overleed in 1761. Zijn broer Hendrik werd kanunnik van het Sint-Lambertuskapittel en provoost van het Sint-Maartenkapittel in Luik. Op 22 november 1771 pandde kanunnik Hendrik de Grady de Croenendaal de heerlijkheden Rosmeer en Waltwilder van de *Rekenkamer*: C. de Borman, 'Grady', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 26 (1872), pp. 185-186; O. Coomans de Brachène, 'de Grady', in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1989, 2, pp. 269-270; J. Paquay, 'De heerlijkheden Schoonbeek en Croenendaal bij Bilsen', in: *Verzamelde Opstellen* 6 (1930), p. 33.

92 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 57v-58v; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 87.

93 RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 68, folio 132r-133r.

94 RH, *Archief van de schepenbank van Zutendaal*, nr. 65.

95 Jan Karel de Grady de Croenendaal en Dieudonné de Thier hadden zes kinderen: Thérésia Jozefa Elisabeth (1753-1814), die huwde met ridder Lambert Dieudonné Michel de Saren, zoon van Willem Arnold Jozef de Saren, heer van As, Niel en Lanklaar; Michel Jozef Louis; Maria Isabella Jozefa Henrietta (geboren in 1756); Jozef Ignace (geboren in 1758), Albert Jozef (1760-1840), die kanunnik werd in het Luikse kathedraalkapittel, en provoost van het Sint-Jacobskapittel, en die de pandheerlijkheden van Zutendaal, Rosmeer en Waltwilder zou verwerven, en Maria Adelaïde Jozefina (geboren in 1760): C. de Borman, 'Grady', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 34 (1872), p. 186. Dieudonné de Thier was de jongste dochter van schepen Frans Arnold Karel de Thier van de schepenbank van Luik. Haar grootvader Arnold de Thier, en haar broer Willem Jozef de Thier waren eveneens schepenen van Luik. Haar broers Lodewijk Jozef en Nicolaas Toussaint de Thier waren kanunnik in het Luikse kathedraalkapittel: C. de Borman, *Les échevins de la souveraine justice de Liège*. Luik, 1899, pp. 346-347, 365.

96 RH, *Archief van de schepenbank van Zutendaal*, nr. 65, folio 113r-113v.

97 S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 87.

---

in pand te krijgen, waarop de heerlijkheden hem op 5 september officieel in pand werden gegeven⁹⁸. Op 11 september liet drossaard Gerard Timmermans in naam van kanunnik de Grady de verpandingsakte van de beide heerlijkheden door de Buitenbank van Bilzen registreren⁹⁹, en op 13 september door de schepenbanken van Genk¹⁰⁰ en van Zutendaal¹⁰¹.

Kanunnik de Grady bouwde op die wijze een solide machtsbasis uit in de streek: naast de heerlijkheden Genk en Zutendaal bezat hij in de omgeving ook het kasteel van Croe-nendaal in Waltwilder met de bijhorende landerijen en sinds 1771 was hij pandheer van Rosmeer en Waltwilder.

Vier jaar later, in 1781, liet de kanunnik zijn rechten op Genk en Zutendaal aan zijn zus Marie Therese Charlotte¹⁰² (1724-1807) na¹⁰³. Op 13 december van hetzelfde jaar verkocht zij de heerlijkheid Genk voor 2000 gulden Brabants aan graaf Karel Alexander van Arberg, suffragaanbisschop van Luik, kanunnik van het kathedraalkapittel en provoost van het kapittel van Hoi¹⁰⁴, die in 1783 ook As en Niel zou verwerven. Het gehucht Sledderlo werd buiten de overeenkomst gehouden en bleef in het bezit van de familie de Grady¹⁰⁵. Op 14 december stemde de bisschop in met de verkoop¹⁰⁶. Vervolgens legde Peter Eijben, schepen en secretaris van de schepenbank van Genk, op 22 december de verkoopakte en de akte van approbatie vanwege de bisschop, aan de schepenbank ter registratie voor¹⁰⁷. Op 22 september 1783 werd Karel Alexander van Arberg door zijn Genkse onderdanen plechtig in hun heerlijkheid ingehaald. In de parochiekerk droeg hij zelf een *Te Deum* op, waarna hij zoals gebruikelijk de klok luidde, ten teken van het feit dat hij bezit nam van de heerlijkheid¹⁰⁸.

98 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 10r-11v; RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 1.

99 RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 91, folio 177v-178v.

100 RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 70, folio 120r-121r.

101 RH, *Archief van de schepenbank van Zutendaal*, nr. 65, folio 175r-176r.

102 C. de Borman, 'Grady', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 34 (1872), p. 186.

103 RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 70, folio 176r-177r.

104 S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 87.

105 Aangezien het pandheerschap geen bezitsrechten op grond inhield, en Sledderlo geen eigen schepenbank had, betrof hetgeen de familie de Grady hier behield enkel het jachtrecht in het gehucht Sledderlo.

106 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 54v-56r; RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 70, folio 176r-177r.

107 RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 70, folio 176r-177r.

108 RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 70, folio 199r-199v; C. Bamps, 'Acte de possession de la seigneurie de Genck, par Monseigneur le comte d'Arberg de Valengin etc.', in: *L'Ancien Pays de Looz* 6 (1902), p. 18.

Kanunnik van Arberg verkocht de pandheerlijkheid Genk op zijn beurt op 21 maart 1786 voor 2000 gulden aan graaf Frans Antoon Constantijn Marie de Méan (1756-1831)¹⁰⁹. Frans Antoon de Méan was zoals Karel Alexander van Arberg kanunnik van het kathedraalkapittel, en bovendien suffragaanbisschop van Luik. Op 24 maart verleende de bisschop zijn instemming aan de verkoop en werd de verkoopakte door de *Rekenkamer* geregistreerd¹¹⁰. Op 9 mei 1786 liet secretaris Eijben de verkoopakte van de heerlijkheid en de bekrachtiging ervan door de bisschop, door de schepenen van Genk registreren¹¹¹. Op 30 mei 1786 nam dezelfde Eijben in naam van de Méan plechtig bezit van de heerlijkheid Genk door in aanwezigheid van de schepenen en de burgemeesters de vier hoeken van het altaar in de kerk aan te raken en de kerkklok te luiden, door een kluit aarde in de hand te nemen en met de hand het water van de beek te beroeren. Daarna legden de burgemeesters namens de gemeentenaren, en schepen Eijben namens de heer, tegenover elkaar een eed van wederzijdse trouw en hulp af¹¹². Frans Antoon de Méan was de laatste heer van Genk.

Verslag van de inbezitneming van de heerlijkheid Genk door schepen Eijben, namens Frans Antoon de Méan, 30 mei 1786.

RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, 70, folio 235r-236v.

Saluet. Aen alle en een iegelijck zij bekent dat int jaer naer de geboorte ons Zaligmakers Jesu Christi 1786, in de maend mej den 30sten dag voormiddag ontrent kloek thien, voor ons scholtus ende schepenen deser justitie Genck, in properen persoon is gecompareert onsen medeschepen en secretaris Eyben, als gerequireerden en geauthoriseerden van wegens sijne hooghweerde hooghedelen illusteren en welgeboren heer monseigneur Franciscus Anthonius Maria Constantinus grave de Mean de Beurieux,

109 Frans Antoon Constantijn Marie de Méan, was de zoon van graaf Frans Antoon de Méan de Beurieux (1724-1784), heer van Gutshoven en Gutsenhoven, raadsheer in de *Geheime Raad*, en van Marie Elisabeth de Hoensbroeck d'Oost (†1782). Frans Antoon Constantijn Marie de Méan werd op 16 augustus 1792 tot laatste prins-bisschop van Luik gekozen, en werd later de eerste aartsbisschop van Mechelen.

De afstammelingen van Petrus de Méan mochten sinds 1694 de titel van baron dragen. Diens kleinzoon en naamgenoot, raadsheer in de *Gewone Raad* en in de *Geheime Raad*, kreeg op 10 september 1745 voor zichzelf en zijn afstammelingen van de rijksvicaris de titel van graaf. Deze laatste Petrus de Méan was de grootvader van de laatste heer van Genk: I. de Stein d'Altestein, 'Méan', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 2 (1848), p. 144; C. de Borman, *Les échevins de la souveraine justice de Liège*. Luik, 1899, p. 323; L. Duerloo & P. Janssens, *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20ste eeuw*. Dl. 2. Brussel, 1992, p. 718.

110 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 140r-140v; RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 70, folio 231r-231v; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 87: in deze uitgave is verkeerdelijk de datum 21 mei 1786 afgedrukt voor de registratie van deze akte door de *Rekenkamer*.

111 RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 70, folio 231r-232r.

112 RH, *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 70, folio 235r-236v.

---

bij der gratie Godts bisschop vant H. Romsch Rijck tot Hippos, suffragaen en domheer van Luijck etc. etc. etc., leijt sijne eigenhandige deputatie en authorisatie bij messire in date 25 aprilis, voorsien met zijn hoogheden aengeboren adelijcken zegel, wapen oft cachet in rooden lack gedruickt ten eijnde om naer retrocessie en surrogatie door sijne hoogw. monseigneur voorschreven predecesseur, den seer eedelen illusteren en hooghw. monseigneur Charolus Alexander bij der gratie Godts ook bisschop vant H. Romsch Rijck in Amizonien en Iperen, domheer der selve cathedrale kerke van Luijck etc. etc. etc., chirographairelijck gedaghteecken en onderteecken in date 22 meert, als met sijn aengeboren wapen, zegel oft cachet becraghtig in rooden lack geprint met opvolgende agreatie en approbatie van S.C. Hooghijt onse bisschop ende prince van Luijck etc. etc. etc. in sijne Rekenkamer den 24 dito, bevestigt met den grooten zegel van S.C.H. in rood hostie voor desen onsen tribunale gerealiseert den 9den deser loopende maand mej en jaere alle jonghstleden, waertoe eerbiedelijck gerenvoijeert en relaes gedaen word relatief tot d'origineelen voor ons geproducet en gebleken ende om de premissen t'effectueren, sijn wij scholtus ende schepenen voorschreven met opgemelden onsen confrer en secretaris actuelijk naer de parochiale kercke onder d'invocatie van den H. Martinus alhier te Genck gegaen, waer ontrent d'eerw. heer Wijgarte pastoor ons is tegemoet gekomen met sijn clerge cruijs en vaene, en naer aen meergemelden geauthoriseerden met den quispel 't weijhwater gepresenteert te hebben, singende d'antiphone sacerdos magnus etc. dito kerck ingegaen en in den choir gekomen zijnde de misse begonst, naer welcke ook t'overstaen van de ses regerende borgemeesters visie gedaen sijnde van alle voorschreven respectieve stucken, heeft onsen geauthoriseerden possessie genomen namens soo voor; bij aenraeking der vier hoecken van den hoogen autaar; 't klincken der belle en touchering van den misseel, waer naer ons hebben getransporteert int klockhuijs, alwaer ons bij 't toedoen der dorpsmeesters het zeel der groote klock is worden gepresenteert, hebben de selve gesaementlijck geluid, daer naer wederkeerende tot den choir singende den grooten lofsanck Te Deum, is de benedictie met het Hooghweerdig door d'eerw. heer pastoor voorschreven gegeven, wanneer gekomen waeren tot het vers Te Ergo etc. komende int midden van 't dorp voort huijs Joannes Cops, alwaer onse genachten gehouden worden, heeft den geauthoriseerden rusch ende aerde gelicht en 't water geroerd in de gemeijn beeck, alles in teeken van heele en actueele possessie der opgemelde heeredije, opklimmende de gerechtscamer, heeft ons aldaer de goede heerlijckhijs administratie sonder exceptie van personen gerecommandeert en aenbevolen te registreren en bewaeren de wercken van weth de justitie aengaende dessens secreten geheim houden, en publick maken wat van justitie wegen verhijscht mag worden, en sulx voor geene menschelijke opsigt te laeten, soo ook aen de borgemeesters regenten opgeleijt den goeden en sorgvuldigen iver int administreren hunder officien, rechtveerdig te

---

handelen int geene de gemijnte aengaet, haere voorrechten, prerogativen, privilegien en servituten voorstaen, bewaeren en mentineren, soo ook haere paelen en limieten getrouwelijck en loffelijck conserveren en in alle voorvallen haer defenderen soo als van getrouwe bestierders tot welstand mag verhijscht worden, waer naer d'eerssaeme Laurens Remans, Hendrik Rivers, Joannes Habets, Hendrik Paulissen, August Bollen en Godefroid Lenaerts moderne dorpsmeesters hebben homagie en fidelitijt aen hunnen gratieusen heer gepresteert, met belooft van sig te conformeren naer de wettige mandementen van 't land, soo mede de fidelitijt aen S.C.H. onsen bisschop en prince van Luijck als grave van Loon, de rechtveerdighijt int ontfangen en uijtkeren der publike penningen, 't betalen der gemeijnte schulden en lasten, haere voorrechten en wat haer competeert defenderen, d'inwoonders en afgesetene met eene geproportioneerde distributie trachten te reguleren de lasten volgens den gemeijnen nood sonder exceptie van personen op en afstellen, invoorderen, rekeninge doen, admitteren wat recht is en 't onrecht verwerpen, de naedeelige abuijsen corigeren waer op onsen confrer en secretaris reciprokelijck heeft beloof dat monseigneur niet sal naelaten de justitie in d'equitijt te favoriseren en beschermen, van gelijken sijne goede gemeijnte hanthaeven en al voorstaen, waer op d'exploiten en d'intentie van de voorschreven possessie en alle heerlijke rechten met henne aencleevingen en dependentien accepterende, als ook sijne hoogw. excellentie erkent en gereclameert voor onsen en de gemeijnten gratieusen en genadigen heere ende patroon, met versoek van ons sijne protectie beliven t'accorderen en de gerechtscamer aegaende onder 't geluijdt en geroep van meenigvuldige stemmen vivat monseigneur den grave van Mean onsen genadigen en gratieusen heere, dat hij lang leve en ons voorstaet, en soo ons keerende tot het pastoreel huijs 'twelck d'eerw. heer pastoor voorschreven ten respecte van monseigneur sijnen principalen heeft geoffereert, hebben aldaer het middagmael genooten, en onder de gesonthijd van monseigneur drinckende met losbranding van eenige musketten soo mede van sijne hoogw. wel edele bruders, S.C.H. en familie, observerende wat behoorelijck is, hebben wij scholtus ende schepenen desen onsen act scabinael geredigeert, alles in memoria rei perpetuum binnen Genck ende is salvo jure cujuslibet in hoeden van wet gekeert.

Op 13 oktober 1783 liet Marie Therese Charlotte de Grady de heerlijkheid Zutendaal, samen met Rosmeer en Waltwilder na aan haar neef kanunnik Albert Jozef de Grady (1760-1840)¹¹³ van het kathedraalkapittel. Op 23 oktober werd de overdracht door de bisschop

¹¹³ Albert Jozef de Grady de Croenendael was een zoon van Jan Karel de Grady, wijlen heer van Genk en Zutendaal, en van Dieudonné de Thier: C. de Borman, 'Grady', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 26 (1872),

---

goedgekeurd en door de *Rekenkamer* geregistreerd¹¹⁴. Albert Jozef de Grady was de laatste heer van Zutendaal.

Riemst

Op 30 mei 1766 werd Riemst samen met het naburige Val¹¹⁵ verpand aan Jacob Frans de Méan, heer van Meer en Bolder¹¹⁶. Hij betaalde een pandsom van 5000 gulden. De verpanding geschiedde aan dezelfde voorwaarden als de verpanding van Genk en Zutendaal in 1753¹¹⁷. Lang mocht de Méan deze pandheerlijkheden niet behouden. Op 3 februari 1772 besloot het Sint-Lambertuskapittel *sede vacante* Riemst en Val terug te nemen en de heerlijkheden te verpanden aan Georges Albert de Sluse, kanunnik van het Luikse kathedraalkapittel, en heer van het naburige Millen¹¹⁸. De Méan werd van het besluit op de hoogte gebracht en uitgenodigd om het pandgeld in Luik, in de lokalen van de *Rekenkamer* weer te komen ophalen. Dit gebeurde op 15 februari, waarbij de Méan zich liet vertegenwoordigen door zijn *facteur* Pirlot. Dezelfde dag werd een nieuwe verpandingsakte opgesteld, waardoor Riemst en Val in het bezit kwamen van kanunnik de Sluse¹¹⁹. Tussen de pandheer van Riemst en de pandheer van Herderen waren er ondertussen geschillen gerezen over de grens tussen beide heerlijkheden. Om daar een einde aan te maken kwamen kanunnik de Sluse en de pandheer van Herderen, zijn collega kanunnik Michael Walramus de Borchgrave¹²⁰, op 13 november 1772 tot een akkoord om Riemst met Herderen te ver-

26, p. 186.

114 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 72v-73r; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 87, 91.

115 De heerlijkheid Val was al op 18 november 1619 verpand geweest aan Pieter de Méan, heer van Meer en Bolder, en was later weer door de *Rekenkamer* teruggenomen: RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 118, folio 44r.

116 R. Nijssen, *Inventaris van de archieven van de schepenbanken van Herderen en Riemst (1514-1774)*. Brussel, 2003, Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen 71, p. 8.

117 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 170v-171r.

118 Zijn voorvader, Petrus Lodewijk de Sluse, heer van Bihain, was op 4 augustus 1678 door keizer Leopold I in de adel opgenomen, en kreeg op 2 april 1688 van dezelfde voor zichzelf en zijn nakomelingen naamdragers de titel van baron: C. de Borman, *Les échevins de la souveraine justice de Liège*. Luik, 1899, p. 329; L. Duerloo & P. Janssens, *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20ste eeuw*. Dl. 3. Brussel, 1992, p. 496.

119 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 199r-200v.

120 Graaf Michael Walramus de Borchgrave was kanunnik en provoost van het Luikse kathedraalkapittel, aartsdiaken van Luik, provoost van het kapittel van Tongeren, en lid van de adellijke Staten van Loon en van Namen. Naast de pandheerlijkheden Herderen en Riemst had hij ook de pandheerlijkheden Membruggen en Mal en de leenheerlijkheid Genoelselderen verworven. Hij was de zoon van Michael Frans de Borchgrave, heer van Kwaadmechelen en Rukkelingen, en van Maria de Geloos. Hij overleed op 19 juni 1782. Zijn broer, Johannes Baptist de Borchgrave, heer van Kwaadmechelen en Rukkelingen, was hoogdrossaard van het ambt Montenaken: I. de Stein d'Altestein, 'Borchgrave', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 10 (1856), p. 76. De leden van de

---

enigen in het bezit van de Borchgrave. De Borchgrave betaalde de Sluse daarvoor 3000 gulden van de pandsom terug. Op 17 november keurde de *Rekenkamer* de overeenkomst goed en werd vastgelegd dat de pandsom voor de heerlijkheid Val, die in het bezit van de Sluse bleef, nog 2000 gulden bedroeg¹²¹.

Kanunnik de Borchgrave liet de heerlijkheid Riemst na aan Jan Willem de Borchgrave van Bovelingen, drossaard van Montenaken en van Pelt en Grevenbroek. Deze verkocht de heerlijkheid op 1 augustus 1793 aan kanunnik Cesar Constantijn Marie de Méan van het kathedraalkapittel¹²². De volgende dag keurde de bisschop van Luik de overdracht goed en werd de overeenkomst door de *Rekenkamer* geregistreerd¹²³. De Méan was de laatste pandheer van Riemst.

Herderen

Kanunnik Michael Walramus de Borchgrave van het Luikse kathedraalkapittel mocht zich sinds 15 juli 1766 heer van Herderen noemen. Hij had die dag de heerlijkheid, samen met de aangrenzende heerlijkheid Membruggen, voor 1000 *écus* (4000 gulden) in pand gekregen¹²⁴. Op 25 juli 1766 nam hij in aanwezigheid van alle schepenen bezit van de heerlijkheid, en legde hij in hun handen een eed af. Vervolgens erkenden de schepenen hem als hun heer en legden de schout, de schepenen en de secretaris een eed van hulde en trouw aan hun nieuwe heer af¹²⁵. Kanunnik de Borchgrave was al heer van de aan Membruggen grenzende heerlijkheid Genoelselderen en van Mal¹²⁶. Door in 1772 ook nog de heerlijkheid Riemst te panden, werd hij één van de voornaamste heren in de streek.

familie de Borchgrave (d'Altena) mochten zich sinds 1 september 1745 *graaf* noemen: O. Coomans de Brachène, 'Borchgrave d'Altena (de)', in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1985, 1, p. 60; L. Duerloo & P. Janssens, *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20ste eeuw*. Dl. 1. Brussel, 1992, p. 327.

121 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 205v.

122 Cesar Constantijn Marie de Méan was de jongere broer van prins-bisschop Frans Antoon de Méan. Hij was kanselier van de prins-bisschop en voorzitter van de Luikse *Rekenkamer*: O. Coomans de Brachène, 'Méan (de)', in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1993, 2, pp. 355-356.

123 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 165v; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 95.

124 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 171v-172v; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 90; R. Nijssen, *Inventaris van de archieven van de schepenbanken van Herderen en Riemst (1514-1774)*. Brussel, 2003, Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen 71, p. 8.

125 RH, *Archief van de schepenbanken van Herderen en Riemst*, nr. 1.

126 R. Nijssen, *Genoelselderen 1745-1767: plaatsing van grenspalen met Mal en Membruggen*. Riemst, 2006, *GOGRI. Extranummer* 1, p. 6-8.

Verslag van de inbezitting van de heerlijkheid Herderen door kanunnik Michael Walramus de Borchgrave, 25 juli 1766.

RH, *Archief van de schepenbanken van Herderen en Riemst*, 1.

Extract uijten gigtregister van scholtus ende scheepenen der justitie Herderen.

Voor ons scholtis ende scheepenen der justitie Herderen, door Hendric van Comme onsen gericht's dienaar specialijck geconvoceert ende geassembleert, is gecompareert den hoog eedelen, wel gebooren doorlugtigen heer mijn heer Michael Walramus graef de Borchgrave, domheere van de seer illustre cathedrale kercke van Luijck, heere van Gnoelsederen, Mall etc. etc., en heeft achtervolgens voorgaende commissie van beleeninge deser heerlijkheit Herderen, geemaneert ende gegeven in de Reekenkamer van sijne celsissime hoogheit onsen genadigen bisschop ende prinse van Luijck den 15 deses lopende maent, voorleden sondag alhier in de kercke gepubliceert, naar genomen possessie reel, den gewoonelijcken eedt in onse handen gepresteert, ende is involgens geseijde commissie van ons aengenomen ende erkent als heere deser jurisdictie ap- en dependentie, en in teeken van erkenenisse ende subjectie hebben wij scholtis, scheepenen ende secretaris reciprokelijck met den eedt van hulde en trouw, ten selvenmael gedaan, aan onsen hooggemelden eedelen en doorlugtigen heer ons geastringeert ende verbonden. Actum in judicio den 25 julij 1766 ontrent 9 uren voor middag, en is in hoeden gelegd. Praesentibus omnibus scabinis.

P.J. Vrindts scabinus et grapharius per registrum.

sIt DoMInUs pagI CUrIae feLICItas.

In juli 1782 erfde zijn neef Joannes Willem Michel Pascal de Borchgrave, heer van Kwaadmechelen en Rukkelingen en hoogdrossaard van Montenaken en van Pelt en Grevenbroek, zijn heerlijkheden¹²⁷. Joannes Willem de Borchgrave was de laatste heer van Herderen.

Rosmeer en Waltwilder

In 1771 ging de verpandingsgolf voort: op 20 november besloot het Sint-Lambertuskapittel de heerlijkheden Rosmeer en Waltwilder voor 1500 gulden te verpanden aan kanunnik

¹²⁷ RH, *Archief van de schepenbank van Membruggen*, nr. 11, folio 130v-131r.

Hendrik de Grady de Croenendael van het kathedraalkapittel. Op 22 november betaalde de kanunnik de pandsom en werd in de *Rekenkamer* de verpandingsakte opgesteld¹²⁸. Rosmeer was een heerlijkheid met een eigen schepenbank, terwijl Waltwilder zoals Eigenbilzen en Gellik tot het ressort in eerste aanleg van de Buitenbank van Bilzen behoorde. Op 2 december 1771 liet Gerard Timmermans, luitenant-drossaard van Bilzen, en als drossaard van Genk en Zutendaal in dienst van de familie de Grady, namens Hendrik de Grady de Croenendael de verpandingsbrief door de schepenbank van Rosmeer registreren en legde hij er namens dezelfde als pandheer een eed af¹²⁹. Op 18 december 1771 herhaalde hij dat voor de heerlijkheid Waltwilder tegenover de Buitenbank van Bilzen¹³⁰.

Verslag van de eedaflegging door drossaard Gerard Timmermans in naam van Hendrik de Grady de Croenendael, als pandheer van Rosmeer, 2 december 1771.

RH, *Archief van de schepenbank van Rosmeer*, nr. 10, p. 232.

Den eerefesten heer drossard Timmermans in qualiteit als geconstitueerden van den hoog eedelen heer de Grady de Croenendael, proost van St Martin ende trefoncier van de cathedraele kercke van St Lambert binnen Luijk etc., legt voor ueedelen neder seekere commissie van de heredije van Rosmer; met bijgaende constitutie, versoekende in conformiteit van voorschreven constitutie de selve geregistreert ende hem namens welgemelden hoog eedelen heer de Grady de Cronendael den gewoonelijken eedt afgenomen te worden.

Ten selvemael heeft den eerefesten heer schepen en drossard Timmermans naemens voorgemelden eedelen heer de Grady en ingevolgh sijne constitutie den eedt gepresteert voor H.H. schepenen der justitie Rosmer; lastende aen onsen secretaris die selve te registreren.

Omstreeks 1781 erfde Marie Therese Charlotte de Grady de Croenendael naast de pandheerlijkheden Genk en Zutendaal ook Rosmeer en Waltwilder van haar broer. In 1783 liet zij Zutendaal, Rosmeer en Waltwilder na aan haar neef kanunnik Albert Jozef de Grady (1760-1840)¹³¹ van het kathedraalkapittel. De overdracht werd op 13 oktober in een no-

128 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, folio 186v-187v; RH, *Archief van de schepenbank van Rosmeer*, nr. 10, pp. 240-241; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), p. 91

129 RH, *Archief van de schepenbank van Rosmeer*, nr. 10, pp. 239-241.

130 RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 869, folio 227r-229r.

131 Albert Jozef de Grady de Croenendael was een zoon van Jan Karel de Grady, wijlen heer van Genk en Zutendaal, en van Dieudonné de Thier: C. de Borman, 'Grady', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 26 (1872), p. 186.

---

tariële akte vastgelegd. Op 23 oktober volgde de goedkeuring van de overdracht door de bisschop en werd de akte door de *Rekenkamer* geregistreerd¹³². Albert Jozef de Grady was de laatste heer van Zutendaal, Rosmeer en Waltwilder.

Particuliere heerlijkheden

Naast de bisschoppelijke heerlijkheden en de verpande heerlijkheden lagen er in het ressort van de Buitenbank een aantal particuliere heerlijkheden: de heerlijkheden Hoelbeek en Jonkholt, de heerlijkheid Zichen en Zussen en de heerlijkheid Guigoven. Zij behoorden al in de veertiende eeuw, en wellicht al vroeger, aan particuliere heren toe. De *Bisschoppelijke Tafel* of de *Rekenkamer* zijn nooit bij het beheer ervan betrokken geweest. Deze heerlijkheden waren lenen die afhingen van de *Leenzaal van Kuringen*. Dankzij de leenverhefregisters van de *Leenzaal*, die vanaf omstreeks 1361 bewaard bleven, kan de opvolging van de heren van deze heerlijkheden vanaf die periode gereconstrueerd worden¹³³.

Hoelbeek en Jonkholt

Hoelbeek en Jonkholt waren strikt genomen twee separate heerlijkheden en ook twee aparte lenen van de *Leenzaal van Kuringen*. Zij waren echter van in de veertiende eeuw steeds in handen van dezelfde bezitter, zij hadden dezelfde schepenen en gerechtsofficier, en de akten van hun schepenen werden in dezelfde registers ingeschreven. Tot 1649, toen ook de naburige heerlijkheid Mopertingen in het bezit van dezelfde heren was, werden de rollen en gichten van de drie heerlijkheden in dezelfde registers ingeschreven¹³⁴.

In de periode 1361-1364¹³⁵, op 16 januari 1365¹³⁶ en op 8 december 1379 verhiel Johannes van Jonkhout de heerlijkheden Hoelbeek en Jonkholt. Bij dit laatste verhef werden ook de

132 RL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 121, folio 72v-73r; S. Bormans, 'La Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages', in: *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 7 (1865), pp. 87, 91.

133 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 188-228.

134 Door het huwelijk van Johanna van Gelinden met Lambert vanden Bossche in 1436 kwamen Hoelbeek, Jonkholt en Mopertingen in dezelfde handen. Frans de Merode, heer van Hoelbeek, Jonkholt en Mopertingen, verkocht Hoelbeek en Jonkholt in 1639 aan Karel Egidius Vaes. Toen de heerlijkheden in 1691, door de aankoop van de heerlijkheid Mopertingen door Laurens Willem van Eyll, heer van Hoelbeek en Jonkholt, weer in handen van één bezitter kwamen, bleven de beide schepenbanken aparte registers voeren. RH, *Archief van de schepenbank van Mopertingen*, nr. 4-11, 69-70; *Archief van de heren van Mopertingen*, nr. 2; *Archief van de schepenbanken van Hoelbeek en van Jonkholt*, nr. 12-16, 20.

135 A. Hansay, 'Les fiefs du comté de Looz sous Englebert de la Marck (1361-1364)', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* 74 (1905), p. 138.

136 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 189, folio 8v.

---

laathoven van Vroenhoven in Eigenbilzen en van Udenberg vermeld¹³⁷. Zij bleven tot aan het einde van het ancien régime in het bezit van de heren van Hoelbeek en Jonkholt, en de schepenen van Hoelbeek en Jonkholt waren tegelijk laten in de laathoven van Vroenhoven en van Udenberg. Jan van Jonkhout liet zijn leengoederen aan zijn dochter Beatrijs na. Haar echtgenoot Hendrik IV van Guigoven, verhiel Hoelbeek en Jonkholt op 11 maart 1391 in haar naam¹³⁸. Hendrik van Guigoven en Beatrijs van Jonkhout lieten hun heerlijkheden aan hun enige dochter Oda na. Haar echtgenoot, Guido van Gelinden, verhiel Hoelbeek en Jonkholt in haar naam¹³⁹. Vervolgens kwamen zij in het bezit van de oudste dochter uit dit gezin, Johanna van Gelinden, die in 1436 met Lambert (IV) vanden Bossche trouwde¹⁴⁰. De familie vanden Bossche bezat sinds 1410 de aan Hoelbeek grenzende heerlijkheid Mopertingen. Lambert vanden Bossche en Johanna van Gelinden werden in Mopertingen, Hoelbeek en Jonkholt opgevolgd door hun zoon Lambert (V). Hij verhiel Hoelbeek en Jonkholt op 5 april 1468¹⁴¹, en erkende op 19 november 1484 bisschop Jan van Hornes als zijn nieuwe leenheer¹⁴². Zijn dochter Adriana huwde op 26 december 1493 met Renier de Merode¹⁴³. Door dit huwelijk kwamen Hoelbeek en Jonkholt, samen met Mopertingen, in het bezit van de familie de Merode. Renier de Merode verhiel Hoelbeek en Jonkholt op 26 mei 1500¹⁴⁴. De volgende drie heren van Hoelbeek en Jonkholt droegen dezelfde naam: Richard de Merode. De eerste (Richard IV, overleden in 1565) was de zoon van Renier¹⁴⁵. Richard IV de Merode werd opgevolgd door zijn zoon Richard V (overleden in 1577), en die op zijn beurt door zijn zoon Richard VI (1570-1622)¹⁴⁶. Diens zoon Frans de Merode verkocht Hoelbeek en Jonkholt in 1639 aan Karel Egidius Vaes, schepenen van het opperge-recht van Vliermaal¹⁴⁷. Door het huwelijk van diens dochter Maria Margaretha met Laurens Willem van Eyll¹⁴⁸ in 1665, kwamen de heerlijkheden in het bezit van de familie van Eyll.

137 J. Grauwels, 'Het Loons leenregister van Arnold van Hornes (1379-1389)', in: *Het Oude Land van Loon* 33 (1978), pp. 65-66.

138 J. Grauwels, 'Het Loons leenregister van Jan van Beieren (1390-1413)', in: *Het Oude Land van Loon* 36 (1981), pp. 28-29.

139 J. Grauwels, 'Het Loons leenregister van Jan van Beieren (1390-1413)', in: *Het Oude Land van Loon* 36 (1981), p. 79.

140 RH, *Archief van de heerlijkheid Mopertingen*, nr. 1.

141 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 194, folio 15v, folio 165v; nr. 195, folio 16r; *Oorkonden van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 3-4.

142 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 198, folio 5r.

143 G. Martin, *Histoire et généalogie de la maison de Merode*. Lyon, 1999, p. 159.

144 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 198, folio 13v.

145 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 202, folio 31v.

146 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 210, folio 55r; G. Martin, *Histoire et généalogie de la maison de Merode*. Lyon, 1999, pp. 159-167.

147 J. Paquay, 'La seigneurie de Jonkhout près de Bilsen', in: *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg* 43 (1929), pp. 98-99.

148 Laurens Willem van Eyll, heer van Werm, huwde op 24 november 1665 met Maria Margaretha Vaes. De grafsteen van dit echtpaar bevindt zich in de kerk van Schalkhoven: I. de Stein d'Altestein, 'van Eyll', in: *Annu-*

Bij hun huwelijk hadden Maria Margaretha Vaes en Laurens Willem van Eyll al de naakte eigendom en een derde deel van het vruchtgebruik van beide heerlijkheden gekregen. Hoewel de weduwe van Karel Egidius Vaes, Catharina Adriana de Heusch, al op 13 november 1670 haar aandeel in het vruchtgebruik van beide heerlijkheden aan haar schoonzoon Laurens Willem van Eyll afstond, duurde het tot 27 maart 1681 vooralleer deze leenverhef deed voor Hoelbeek en Jonkholt¹⁴⁹. Op 7 april 1695 zond hij Willem Bex naar de griffie van de *Leenzaal* om de nieuwe bisschop Jozef Clemens van Beieren als zijn nieuwe leenheer te erkennen¹⁵⁰. Op 27 november 1724 erkende Joannes Havelange als *gecommitteerde* van Laurens Willem van Eyll de nieuwe bisschop Georges Lodewijk de Berghes als zijn nieuwe leenheer¹⁵¹.

Mopertingen was ondertussen, in 1685, na een gerechtelijke uitspraak van het *Leenhof van Brabant* in Den Haag, in het bezit gekomen van de familie van Kerckhem¹⁵². Kort daarna kwam de heerlijkheid door huwelijk in het bezit van Arnout de Henricourt, die haar op 20 februari 1688 voor het *Leenhof van Brabant* verhief¹⁵³. Vervolgens kocht de eerder genoemde Laurens Willem van Eyll de heerlijkheid in 1691, en liet haar in 1698 voor het *Leenhof van Brabant* verheffen¹⁵⁴. Van dan af bleven Mopertingen, Hoelbeek en Jonkholt tot aan het einde van het ancien régime samen in het bezit van de familie van Eyll¹⁵⁵.

Na het overlijden van Laurens Willem van Eyll, verhief zijn kleinzoon Alard Laurens Adriaan van Eyll op 8 maart 1729 Hoelbeek en Jonkholt in naam van zijn vader Alard Willem¹⁵⁶. Alard Willem mocht zich daarna niet meer lang in het bezit van beide heerlijkheden verheugen. Hij overleed in 1732¹⁵⁷.

aire de la noblesse de Belgique 25 (1871), pp. 88-96; RL, *Archief van de familie van Eyll. Deuxième inventaire*, nr. 16.

Laurens Willem van Eyll verkreeg op 11 mei 1662 van keizer Leopold I de titel van *ridder*: O. Coomans de Brachène, 'Eyll (van)', in: *Etat présent de la noblesse belge*, 1988, 1, pp. 169-183.

149 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 218, pp. 747-750.

150 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 233, folio 104v.

151 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 234, folio 90r.

152 RH, *Archief van de schepenbank van Mopertingen*, nr. 14, folio 265r-266r.

153 Rijksarchief Noord-Brabant in 's-Hertogenbosch, *Archief van het Leenhof van Brabant*, nr. 1115, folio 265r.

154 RH, *Archief van de heerlijkheid Mopertingen*, nr. 2; Rijksarchief Noord-Brabant in 's-Hertogenbosch, *Archief van het Leenhof van Brabant*, nr. 1116, folio 102r.

155 J. Paquay, 'La seigneurie de Jonckhout près de Bilsen', in: *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg* 43 (1929), pp. 95-101; J. Paquay, 'De heerlijkheid Mopertingen', in: *Verzamelde Opstellen* 13 (1937), pp. 41-51; Rijksarchief Noord-Brabant in 's-Hertogenbosch, *Archief van het Leenhof van Brabant*, nr. 1117, folio 88v; folio 165v-166r; nr. 1119, folio 116v-117r; M. Van Haegendoren & J. Rouhart-Chabot, 'Familie van Eyll', in: *Inventaire des fonds de familles*. Dl. 1. Brussel, 1978, pp. 135-178.

156 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 222, folio 97v. Alard Willem van Eyll huwde op 12 juni 1696 met Isabella Stockx: I. de Stein d'Altestein, 'van Eyll', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 25 (1871), p. 88-96.

157 J. Paquay, 'La seigneurie de Jonckhout près de Bilsen', in: *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire*

De volgende in de leenregisters van de *Leenzaal van Kuringen* geregistreerde bezitter was Alard Laurens Adriaan van Eyll (geboren op 14 december 1700)¹⁵⁸. Op 12 mei 1744 erkende zijn rentmeester Jacob Maurus Maurissen in zijn naam bisschop Jan Theodoor van Beieren als zijn nieuwe leenheer en legde de eed van trouw af¹⁵⁹. Toen Karel Nicolaas d'Oultremont bisschop van Luik, en als zodanig graaf van Loon geworden was, bood Anthonius vander Straeten zich op 15 juni 1764 namens van Eyll bij de griffie van de *Leenzaal* aan om trouw te zweren aan de nieuwe leenheer¹⁶⁰.

Na het overlijden van Alard Laurens Adriaan nam zijn weduwe, Maria Ursula Mathilde d'Auvin, bezit van Hoelbeek en Jonkholt. Zij deed beroep op schepen Joannes Frans Croels van de Buitenbank van Bilzen om de heerlijkheden op 22 september 1768 in haar naam te verheffen¹⁶¹. Op 10 februari 1770 stelde zij Joannes Frans Croels ook tot schepen in haar heerlijkheid Mopertingen aan¹⁶². Dezelfde erkende op 6 juni 1772 in haar naam bisschop Frans Karel van Velbrück¹⁶³ en op 8 februari 1784 Constantijn Frans van Hoensbroeck¹⁶⁴ als haar nieuwe leenheer.

Na het overlijden van de weduwe op 28 juni 1792, werd opnieuw op Joannes Frans Croels beroep gedaan, deze keer om de heerlijkheden Hoelbeek en Jonkholt op 3 juni 1793 namens haar zoon Willem Alard Laurens Nicolaas van Eyll¹⁶⁵ te verheffen¹⁶⁶. Deze was de laatste heer van Hoelbeek en Jonkholt, voordat de invoering van de Franse revolutionaire wetgeving in 1795-1796 een einde maakte aan het ancien régime¹⁶⁷.

du Limbourg, 1929, 43, p. 100.

158 Alard Laurens Adriaan van Eyll huwde met Maria Ursula d'Auvin, dame van Doyon: I. de Stein d'Altestein, 'van Eyll', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 25 (1871), pp. 88-96.

159 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 235, folio 103r.

160 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 236, p. 268.

161 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 224, p. 464.

162 RH, *Archief van de schepenbank van Mopertingen*, nr. 17, folio 106r.

163 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 237, p. 182.

164 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 238, p. 239.

165 Willem Alard Laurens Nicolaas van Eyll huwde op 16 juli 1772 met Maria Anna Aldegonde van der Straten, dame van Verlée: I. de Stein d'Altestein, 'van Eyll', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 25 (1871), pp. 88-96.

166 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 228, pp. 388-389.

167 R. Nijssen, *Inventaris van de archieven van de schepenbank, de heerlijkheid en het laathof van Mopertingen, van de schepenbanken van Hoelbeek en van Jonkholt, en van het leenhof en het laathof van Jonkholt*. Brussel, 2002, Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen 64, p. 10.

Zichen en Zussen

De geschiedenis van de heren van Zichen en Zussen tot 1509, toen de heerlijkheid in het bezit kwam van het Maastrichter Sint-Servaaskapittel, is bijzonder onoverzichtelijk. Met name de eventuele familieverhoudingen tussen de opeenvolgende bezitters van de heerlijkheid blijven onduidelijk. De oudste gekende heer van Zichen is Adam van Mopertingen, die als zodanig vermeld is in een oorkonde van 1357¹⁶⁸.

De oudste bewaarde registratie van een leenverhef voor de heerlijkheid Zichen dateert van 1364, toen zij op 10 oktober verheven werd door Everard vander Marck¹⁶⁹. Het leen maakte deel uit van de erfenis van zijn echtgenote, Helwigis van Leut¹⁷⁰. Helwigis droeg de heerlijkheid later over aan Jacob van Leut, die haar op zijn beurt aan Balduinus de Castro overdroeg. Het vruchtgebruik van het leen bleef echter in handen van Everard vander Marck, die dit overmaakte aan Engelbert vander Marck¹⁷¹. Balduinus de Castro deed leenverhef voor de Loonse *Leenzaal* op 23 mei 1384 en op 22 juli 1390¹⁷². Engelbert vander Marck verhiel ondertussen op 6 januari 1388 en op 28 september 1390 voor de bisschoppen Arnold van Hornes en Jan van Beieren een leen dat de *burcht* van Zichen genoemd werd¹⁷³.

In 1397 besloot de *Leenzaal* dat de aanspraken van Engelbert vander Marck op Zichen en Zussen niet langer geldig waren, en wees het leen aan Johannes de Bruyst toe. Johannes de Bruyst had het leen van Johannes de Baucrois gekocht, die in deze optrad als momber van zijn echtgenote Aleydis de Castro¹⁷⁴. Johannes de Bruyst werd in de periode 1420-1454 opgevolgd door Raso de Bruyst¹⁷⁵.

168 J. Paquay, 'Zichen', in: *Limburg 17* (1935-1936), p. 123.

169 C. de Borman, *Le livre des fiefs du comté de Looz sous Jean d'Arckel (1364-1378)*. Brussel, 1875, pp. 4-5.

170 J. Grauwels, 'Het Loons leenregister van Arnold van Hornes', in: *Het Oude Land van Loon 33* (1978), p. 151.

171 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 188, folio 51r; J. Grauwels, 'Het Loons leenregister van Arnold van Hornes (1379-1389)', in: *Het Oude Land van Loon 33* (1978), p. 151.

172 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 188, folio 51r; J. Grauwels, 'Het Loons leenregister van Arnold van Hornes (1379-1389)', in: *Het Oude Land van Loon 33* (1978), p. 119; J. Grauwels, 'Het Loons leenregister van Jan van Beieren (1390-1413)', in: *Het Oude Land van Loon 36* (1981), p. 6.

173 C. de Borman, *Le livre des fiefs du comté de Looz sous Jean d'Arckel*. Brussel, 1875, pp. 4-5; J. Grauwels, 'Het Loons leenregister van Arnold van Hornes (1379-1389)', in: *Het Oude Land van Loon 33* (1978), p. 151; J. Grauwels, 'Het Loons leenregister van Jan van Beieren (1390-1413)', in: *Het Oude Land van Loon 36* (1981), p. 8.

174 J. Grauwels, 'Het Loons leenregister van Jan van Beieren (1390-1413)', in: *Het Oude Land van Loon 36* (1981), p. 76; J. Paquay, Zichen, in: *Limburg 17* (1935-1936), p. 124.

175 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 188, folio 127r.

Daarna kwam Zichen en Zussen in het bezit van Cuno van Eyckhorn, schepen van Aken, die gehuwd was met Mechtilde Havermans¹⁷⁶. Op 5 januari 1472 werd de heerlijkheid verheven door Karel van Eyckhorn, die ze van zijn ouders had geërfd¹⁷⁷.

Na zijn overlijden werd zijn leen op 15 november 1484 verheven door Arnold van Berlo, als mombler van zijn echtgenote, die beweerde de naaste bloedverwant, en dus erfgename van Karel van Eyckhorn te zijn¹⁷⁸. Op 27 april 1490 echter nam Hendrik Tybos van Aken de heerlijkheid in leen, als mombler van zijn echtgenote Margaretha van Lychtenborg. Margaretha was de weduwe van Karel van Eyckhorn, en had de heerlijkheid toegewezen gekregen in zijn testament¹⁷⁹.

Hendrik Tybos droeg Zichen en Zussen later aan Everard vander Marck, heer van Arenberg, over, die haar op 2 september 1500 voor de *Leenzaal* verhief¹⁸⁰, en haar op 11 januari 1509 aan het Sint-Servaaskapittel van Maastricht verkocht¹⁸¹.

Als instelling moest het kapittel een zogenaamde *sterfelijke leendrager* aanstellen, bij wiens overlijden het leen opnieuw moest verheven worden en de bijhorende leentaks betaald moest worden. In de zeventiende en achttiende eeuw vervulde één van de kanunniken van het kapittel die rol. Hijzelf, een rentmeester of een andere afgevaardigde verrichtte voor de griffie van de *Leenzaal van Kuringen* de leenverplichtingen.

Op 4 november 1655 verhief de jonge kanunnik Joannes Carolus de Fourneau in naam van het kapittel de heerlijkheid Zichen en Zussen¹⁸². Na zijn overlijden werd hij als leendrager opgevolgd door kanunnik Wachtelaar. Mathias Herman Bormans deed op 10 oktober 1707 in zijn naam het leenverhef¹⁸³. De volgende leendrager werd kanunnik Jacob de Bare. Rentmeester Joannes Cruts van het Sint-Servaaskapittel machtigde Willem Baerts, een deurwaarder van de *Leenzaal van Kuringen*, om op 10 juli 1736 namens het kapittel het

176 J. Paquay, 'Zichen', in: *Limburg 17* (1935-1936), p. 124.

177 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 194, folio 6v; nr. 195, folio 27r; J. Paquay, 'Zichen', in: *Limburg 17* (1935-1936), p. 124.

178 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 198, folio 2v.

179 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 198, folio 4v; J. Paquay, 'Zichen', in: *Limburg 17* (1935-1936), p. 124.

180 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr., 198, folio 13r; J. Paquay, 'Zichen', in: *Limburg 17* (1935-1936), p. 124.

181 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 199, folio 16v; nr. 200, folio 10v; G.D. F[ranquinet], 'De heerlijkheid van Sichen', in: *De Maasgouw 1* (1879), 1, pp. 46-47; R. Hackeng, *Het middeleeuwse grondbezit van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn*. Maastricht, 2006, Publicaties van het Regionaal Historisch Centrum Limburg 1, pp. 94, 557-561.

182 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 215, folio 215v-216r.

183 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 220, folio 277r.

---

leen te verheffen¹⁸⁴. Blijkbaar verloor het kapittel uit het oog dat er na het overlijden van kanunnik de Bare leenverhef moest gedaan worden voor de heerlijkheid. Op 28 oktober 1788 maakte de secretaris van de *Leenzaal* ter griffie bekend dat de kanunnik overleden was en dat er zich nog geen andere *leendrager* gemeld had. De stadhouder oefende nog geduld tot in 1789, toen hij op 7 juli het Sint-Servaaskapittel dagvaardde en de *Leenzaal* verzocht hem, op grond van het uitblijven van het verplichte leenverhef door het kapittel, in het bezit te stellen van de heerlijkheid¹⁸⁵. De actie van de stadhouder deed het kapittel wakker schieten. Kanunnik Petrus Lambertus Gauthier werd als leendrager aangeduid en op 28 september 1789 bood Joannes Portugaels, burger van Hasselt, zich in opdracht van rentmeester J. Booten, bij de griffie van de *Leenzaal* aan, om namens het kapittel leenverhef te doen¹⁸⁶. Kanunnik Gauthier was de laatste *leendrager* voor de heerlijkheid Zichen en Zussen.

Evenals andere particuliere leenheren moest ook het kapittel bij het aantreden van een nieuwe bisschop hem als haar nieuwe leenheer erkennen en hem trouw zweren. Het kapittel deed hiervoor beroep op zijn rentmeesters, of op door zijn rentmeesters aangestelde personen¹⁸⁷.

De kanunnik die *leendrager* was, en namens het kapittel de leenverplichtingen vervulde, was niet noodzakelijk dezelfde als de kanunnik die namens het kapittel met het dagelijks bestuur of de uitoefening van de heerlijke rechten in de heerlijkheid belast was. Het bestuur van de heerlijkheid Zichen werd, evenals die van de andere heerlijkheden waarvan het Sint-Servaaskapittel de heerlijke rechten bezat, waargenomen door een zogenaamde *rijproost*. Dit was één van de kanunniken van het kapittel, die daar door het kapittel voor een termijn van één of twee jaar voor aangeduid werd. Zijn taak werd omschreven als “er

184 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 223.

185 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 523.

186 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 228, pp. 135-136.

187 Op 5 oktober 1691 erkende Joannes Goddin in naam van het kapittel bisschop Jan Lodewijk van Elderen als zijn nieuwe leenheer: RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 232, folio 182v; op 26 februari 1725 erkende Arnold Caproens in naam van het kapittel de nieuwe bisschop Georges Lodewijk de Berghes als de nieuwe leenheer: RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 234, folio 135r; op 23 juli 1744 bood rentmeester Cruys zich namens het kapittel bij de griffie van de *Leenzaal* aan om namens het kapittel bisschop Jan Theodoor van Beieren als de nieuwe leenheer te erkennen: RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 235, folio 180r; op 1 juni 1774 erkende Willem Mathias Bouten als rentmeester van het kapittel, bisschop Frans Karel van Velbrück als de nieuwe leenheer: RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 236, p. 352, nr. 237, p. 261; op 2 maart 1785 erkende Henricus Bouten, namens zijn vader Mathias Bouten, rentmeester van het Sint-Servaaskapittel, in opdracht van het kapittel bisschop Caesar Constantijn van Hoensbroeck als zijn nieuwe leenheer: RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 238, p. 317; op 18 mei 1793 erkende Joannes Portugaels, burger van Hasselt, in opdracht van rentmeester Bouten van het Sint-Servaaskapittel, namens het kapittel bisschop Frans Antoon de Méan als de nieuwe leenheer: RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 239, p. 394.

---

over waken dat de plaatselijke costuimen nageleefd worden, dat de rechtspraak functioneert volgens de wetten van het Land, dat de openbare wegen onderhouden worden, en dat de gemeente goed bestuurd wordt”. Hij werd daarvoor vergoed met onder andere de opbrengst van de boeten. Die opbrengst moest hij delen met het kapittel en met de schout, volgens tarieven die in het kapittelbesluit van 3 september 1629 werden vastgelegd. Kleine boeten, die de 21 stuivers niet te boven gingen, waren voor de schout¹⁸⁸.

Guigoven

De derde schepenbank in een particuliere heerlijkheid in het rechtsgebied van de Buitenbank van Bilzen, was die van Guigoven. De heerlijkheid Guigoven was in de veertiende eeuw in het bezit van de familie *van Guigoven*. Jan van Guigoven (overleden in 1296), alias van Oplewe¹⁸⁹, liet haar na aan zijn zoon Hendrik I van Guigoven. Hendrik I werd achtereenvolgens opgevolgd door zijn zoon Hendrik II (overleden in 1346)¹⁹⁰, zijn kleinzoon Hendrik III en zijn achterkleinzoon Hendrik IV van Guigoven. Deze Hendrik IV is al ter sprake gekomen omwille van de rol die hij, als echtgenoot van Beatrijs van Jonkholt, in de geschiedenis van Hoelbeek en Jonkholt speelde. Het koppel nam op 11 maart 1391 officieel bezit van de heerlijkheden Hoelbeek en Jonkholt¹⁹¹, maar de verheffing van de heerlijkheid Guigoven door Hendrik IV werd in het leenregister van Jan van Beieren niet geregistreerd¹⁹². Samen met Hoelbeek en Jonkholt lieten zij Guigoven aan hun enige dochter Oda na. Oda huwde met Guido van Gelinden, die Guigoven op 30 januari 1423, na het overlijden van zijn schoonvader, in leen nam¹⁹³. Op 14 oktober 1456 verhief hij de heerlijkheid *de novo domino* van de nieuwe bisschop Lodewijk van Bourbon¹⁹⁴. Terwijl Hoelbeek en Jonkholt vervolgens op Johanna van Gelinden vererfd, kwam Guigoven in het bezit van de tweede dochter van dit koppel: Maria van Gelinden, die huwde met Arnold van Repen¹⁹⁵.

188 W. Simenon, ‘Geschiedenis der voormalige heerlijkheid Vlijtingen, hoofdbank der elf Banken van Sint-Servaas’, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le duché de Limbourg*, 1901, pp. 88-91.

189 Fragmenten van zijn grafsteen bevinden zich voor de kapel op het kerkhof van Guigoven: E. Van Caster & R. Op de Beeck, *De grafkunst in Belgisch Limburg*. Assen, 1981, pp. 54-55.

190 Zijn grafsteen ligt in de kapel op het kerkhof van Guigoven: E. Van Caster & R. Op de Beeck, *De grafkunst in Belgisch Limburg*. Assen, 1981, pp. 82-84.

191 J. Grauwels, ‘Het Loons leenregister van Jan van Beieren (1390-1413)’, in: *Het Oude Land van Loon 36* (1981), pp. 28-29.

192 J. Grauwels, ‘Het Loons leenregister van Jan van Beieren (1390-1413)’, in: *Het Oude Land van Loon 36* (1981), pp. 5-149.

193 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 192, folio 9r.

194 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 194, folio 1v.

195 P. Diriken, *Met het oog op Guigoven*. Kortesseem, 1999, p. 8.

Arnold van Repen en zijn echtgenote lieten Guigoven aan hun dochter Anna na, die met Hendrik Surlet trouwde¹⁹⁶. Hij nam Guigoven op 6 december 1475 in leen¹⁹⁷, en verhieft de heerlijkheid op 19 november 1484 *de novo domino* van bisschop Jan van Hoorn¹⁹⁸. Zij werden op hun beurt opgevolgd door hun dochter Elisabeth de Surlet en haar echtgenoot Raas van Printhaghen, die de heerlijkheid op 14 mei 1513 verhieft¹⁹⁹. Jan van Printhaghen²⁰⁰, de tweede zoon van Raas en Elisabeth de Surlet, was de volgende heer van Guigoven²⁰¹. Zijn tweede echtgenote, Clara van Stevoort, liet de heerlijkheid op 19 september 1519, na het overlijden van haar echtgenoot, in haar naam verheffen door haar zwager Raas van Printhaghen²⁰². In 1538 verhieft haar zoon Hendrik van Printhaghen de heerlijkheid in haar naam *de novo domino* van bisschop Cornelis van Bergen²⁰³. Op 22 maart 1546 verhieft hij haar in zijn eigen naam²⁰⁴. Hendrik genoot slechts een tiental jaren van het bezit van zijn heerlijkheid. Hij overleed wellicht in 1558. Op 25 oktober van dat jaar liet zijn moeder de heerlijkheid Guigoven weer in haar naam verheffen door Lambrecht van Heeze, haar schout in Guigoven²⁰⁵. Dezelfde Lambrecht verhieft de heerlijkheid op 8 november 1558 opnieuw, dit keer in naam van de weduwe van Hendrik van Printhaghen, Maria van Horion²⁰⁶. Op 20 november 1565 was het weer Clara van Stevoort, die de heerlijkheid door haar moeder *de novo domino* liet verheffen van de nieuwe bisschop Gerard van Groesbeek²⁰⁷. Clara van Printhaghen²⁰⁸, de oudste dochter van Hendrik van Printhaghen en Maria van Horion, erfde later de heerlijkheid Guigoven. Haar echtgenoot Gerard van Hulsberg verhieft haar op 2 mei 1570²⁰⁹.

Clara van Printhaghen liet Guigoven na aan haar nicht Maria van Cortenbach, de dochter van haar zuster Elisabeth van Printhaghen en van Gerard van Cortenbach. Door het huwe-

196 Hun grafsteen ligt buiten de kapel op het kerkhof van Guigoven: E. Van Caster & R. Op de Beeck, *De grafkunst in Belgisch Limburg*. Assen, 1981, pp. 118-119.

197 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 194, folio 9v.

198 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 198, folio 2r.

199 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 200, folio 39v.

200 De grafsteen van Jan van Printhaghen en zijn eerste echtgenote, Catharina van Grevenbroek, bevindt zich in de kapel op het kerkhof van Guigoven. Hij overleed in 1519.

201 De grafsteen van Jan van Printhaghen en van zijn twee echtgenotes Catharina van Grevenbroek en Clara van Stevoort, ligt in de kerkhofkapel in Guigoven: E. Van Caster, R. Op de Beeck, *De grafkunst in Belgisch Limburg*. Assen, 1981, pp. 122-123.

202 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 200, folio 99r.

203 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 230, folio 5v.

204 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 205, folio 105v-106r.

205 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 206, folio 211r.

206 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 206, folio 212r.

207 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 231, folio 2v.

208 Haar grafsteen bevindt zich in de kapel op het kerkhof van Guigoven. Zij overleed in 1613.

209 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 208, folio 23r-23v.

---

lijk van Frans Theodoor de Blanckart met Maria van Cortenbach²¹⁰ kwam Guigoven in het begin van de zeventiende eeuw in het bezit van de familie de Blanckart. Na het overlijden van Clara van Printhaghen verhief Joannes Steven de Geloës, heer van Beverst, de heerlijkheid Guigoven en het burggraafschap van Colmont op 21 februari 1613 in naam van Frans Theodoor de Blanckart²¹¹. Veertig jaren later, op 15 juli 1653, verhief hun zoon Otto Lodewijk de Blanckart²¹² de heerlijkheid voor de *Leenzaal van Kuringen*²¹³.

Otto Lodewijk de Blanckart werd als heer van Guigoven opgevolgd door zijn zoon Maximiliaan Hendrik Frans de Blanckart, die evenals zijn vader drossaard van Pelt en Grevenbroek was²¹⁴. Op 12 mei 1691 liet hij de heerlijkheid Guigoven *de novo domino* verheffen voor de nieuwe bisschop, Jan Lodewijk van Elderen. Hij deed hiervoor beroep op Franciscus Ramakers, die secretaris was van het oppergerecht van Vliermaal²¹⁵.

Op 5 mei 1711 deed Adam Hubert Janssens, drossaard en *admodiateur* of beheerder van de heerlijkheid Guigoven, namens Alexander de Blanckart²¹⁶ leenverhef voor de heerlijkheid, voor het hof van Aldenhoven in Guigoven en voor het burggraafschap van Colmont. Bij die gelegenheid werd vastgesteld dat Alexanders vader Maximiliaan Hendrik Frans de Blanckart, verzuimd had die drie lenen te verheffen, en dat zijn grootvader ook verzuimd had het hof van Aldenhoven en het burggraafschap van Colmont te verheffen. Door de achterstallige verheffingsrechten aan de *Leenzaal* te voldoen regulariseerde de drossaard de toestand voor zijn heer²¹⁷.

210 De grafsteen van Frans Theodoor de Blanckart en Maria van Cortenbach bevindt zich in de kapel op het kerkhof van Guigoven. Maria van Cortenbach overleed in 1624.

211 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 209, folio 226v-227v.

212 Otto Lodewijk de Blanckart volgde zijn schoonvader Jan Willem de Bocholtz, heer van Mol, Balen, Dessel en Aldenborg, stadhouder van de *Leenzaal van Luik*, op als drossaard van Pelt en Grevenbroek: I. de Stein d'Altestein, 'de Blanckart', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 37 (1883), p. 123.

213 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 215, folio 102v.

214 I. de Stein d'Altestein, 'de Blanckart', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 37 (1883), pp. 123-128.

215 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 232, folio 107r.

216 Alexander de Blanckart werd op 10 juni 1711 in de Keizerlijke Raad voor het vorstendom Luik tot drossaard van Pelt en Grevenbroek aangesteld, in vervanging van zijn overleden vader. Op 30 januari 1715 bevestigde bisschop Jozef Clemens van Beieren hem in dat ambt en op 7 november 1726 herhaalde bisschop Georges Lodewijk de Berghes dat. Op 8 maart 1728 werd Alexander de Blanckart, nadat hij zijn ontslag uit dat ambt had aangeboden, vervangen door graaf Charles de Renesse de Masny. Deze laatste overleed echter korte tijd daarna en op 18 september 1728 werd Alexander de Blanckart opnieuw tot drossaard van Pelt en Grevenbroek aangesteld. Op 16 april 1731 werd Alexander de Blanckart ook tot stadhouder van de *Leenzaal van Kuringen* aangesteld. Zie L. Lahaye, *Analyses des actes contenus dans les registres du scel des grâces. Règnes de Joseph-Clément de Bavière et de George-Louis de Berghes (1702-1744)*. Luik, 1921, pp. 28, 58, 139, 148, 150, 160; I. de Stein d'Altestein, 'de Blanckart', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 37 (1883), p. 123-128.

217 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 221, folio 3r.

Na het overlijden van Alexander de Blanckart in 1743, liet zijn zoon Antoon Lodewijk de Blanckart²¹⁸ op 26 juni 1745 de heerlijkheid in zijn naam verheffen door zijn *agent* Van Ertrijck²¹⁹. De laatste heer van Guigoven was Karel de Blanckart (overleden op 12 december 1811). Op 1 oktober 1789 boden advocaat Corneli, als *agent en bewinthebber* van baron Karel de Blanckart, en drossaard Robijns van Guigoven, zich bij de griffie van de *Leenzaal* aan om de heerlijkheid Guigoven en het burggraafschap van Colmont in naam van hun heer te verheffen²²⁰. Om de nieuwe bisschoppen ook als hun leenheer te erkennen deden de heren van Guigoven beroep op hun drossaard, hun rentmeester of een andere gevolmachtigde²²¹.

Samenvattend

Waar de heerlijkheden in het ressort van de Buitenbank van Bilzen aan het begin van de achttiende eeuw nog grotendeels tot het domein van de *Bisschoppelijke Tafel* behoorden, terwijl slechts enkele door particuliere heren bestuurd werden, zien wij dat die situatie vanaf het midden van de eeuw omslaat. Aan de vooravond van de aanhechting van het prinsbisdom Luik bij Frankrijk en de afschaffing van de feodaliteit, behoorde nog een minderheid van de heerlijkheden in het onderzochte gebied tot het vorstelijk domein. Het merendeel van de heerlijkheden werd door particuliere heren bestuurd. Voorts is het opmerkelijk, maar wellicht niet verwonderlijk, dat naast de twee zeer kleine heerlijkheden Martenslinde en Overrepen, enkel de steden Bilzen en Herk-de-Stad, samen met het plattelandsgedeelte van die gemeenten, aan de verpandingsgolf ontsnapten.

218 Antoon Lodewijk de Blanckart was tot in 1735 kanunnik van het Luikse kathedraalkapittel. In dat jaar maakte hij er plaats voor zijn broer Karel Frans de Blanckart. Antoon Lodewijk werd voorzitter van de *Rekenkamers* van Gullik en Berg: I. de Stein d'Altestein, 'de Blanckart', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 37 (1883), pp. 123-128.

219 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 223, folio 220r.

220 RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 228, pp. 141-142.

221 Achtereenvolgens maakte familie de Blanckart voor het erkennen van nieuwe bisschoppen als hun nieuwe leenheer, gebruik van de diensten van Franciscus Ramaekers, secretaris van het oppergerecht van Vliermaal (1691): RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 232, folio 107r; Gerard Fleron, *wenne* van Guigoven (1724): RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 234, folio 79r; de luitenant-stadhouder van de *Leenzaal* (1745): RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 235, folio 93r; Jozef Robijns als drossaard en rentmeester van baron Antoon Lodewijk de Blanckart (1779): RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 236, p. 204; nr. 237, pp. 136-137; de echtgenote van drossaard Jozef Robijns van Guigoven (1785): RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 238, p. 179; Henricus Hechtermans namens zijn stiefvader Steven Jozef Robijns, drossaard van Guigoven (1793): RH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 239, pp. 230-231.

1705	
Leenheerlijkheden	Guigoven Hoelbeek en Jonkholt Zichen en Zussen
Verpande heerlijkheden	Eigenbilzen Gellik Veldwezelt en Kesselt
Bisschoppelijke heerlijkheden	As Bilzen Genk Herderen Herk-de-Stad Martenslinde Overrepen Riemst Rosmeer Waltwilder Zutendaal

1795	
Leenheerlijkheden	Guigoven Hoelbeek en Jonkholt Zichen en Zussen
Verpande heerlijkheden	As Eigenbilzen Gellik Genk Herderen Riemst Rosmeer Veldwezelt en Kesselt Waltwilder Zutendaal
Bisschoppelijke heerlijkheden	Bilzen Herk-de-Stad Martenslinde Overrepen

Bij de verpanding van een heerlijkheid waren twee partijen, de bisschoppelijke *Rekenkamer* en de kandidaat-pandheer, rechtstreeks betrokken. Elk van deze partijen won bij een verpanding. Voor de *Rekenkamer* bood het verpanden van heerlijkheden de mogelijkheid om het beheer van de bisschoppelijke financiën te verlichten. Voor ingeweken adellijke families (de Heusch), voor families die pas in de adelstand waren opgenomen (de Saren), en voor families uit de burgerij die mogelijk de overstap naar de adelstand ambiëerden (Vaes, Van Buren, Cox), was het bezit van een pandheerlijkheid een uitstekend middel om hun sociale positie te affirmeren. De mening van de derde, onrechtstreeks betrokken partij: de inwoners van de heerlijkheid in kwestie, en ook de bezitters van landerijen in die gemeenten, speelde geen aantoonbare rol in de beslissing om een heerlijkheid te verpanden.

Indien wij geen rekening houden met al dan niet door de *Rekenkamer* geregistreerde verkopen van pandheerlijkheden door een pandheer aan een andere, dan zijn er in het onderzochte gebied veertien officiële verpandingen bekend. Het is niet geweten langs welke weg de familie de Heusch omstreeks 1723 Gellik en Eigenbilzen weer verwierf van Hendrik de Merode en Godfried Cox. In een aantal gevallen gaat het om eerste verpandingen van de heerlijkheden in kwestie, in andere gevallen gaat het om verpandingen nadat de heerlijkheden aan hun oorspronkelijke pandheer waren onttrokken. In zes van deze veertien verpandingen was de begunstigde een kanunnik van het Luikse kathedraalkapittel. Opvallend is dat alle vijf de verpandingen die plaatsvonden vanaf 15 juli 1766 aan kanunnikken van het kathedrale Sint-Lambertuskapittel ten goede kwamen.

Verpandingen van bisschoppelijke heerlijkheden		
Heerlijkheid	Jaar	Begunstigde
Gellik en Eigenbilzen	1680	Ernest Willem de Heusch
Veldwezelt en Kesselt	1680	Antoon Vaes, burger van Maastricht
Veldwezelt en Kesselt	1689	Kanunnik Godfried Uldrik de Lamargelle
Veldwezelt en Kesselt	1698	Andreas Van Buren, ontvanger van de Luikse <i>Rekenkamer</i> in Maastricht
Gellik en Eigenbilzen	1711	Hendrik de Merode, schout van de Buitenbank van Bilzen, en Godfried Cox, schepen van de Buitenbank van Bilzen

Veldwezelt en Kesselt	1727	Jacques Erard de Foullon, raadsheer in het <i>Leenhof van Luik</i>
As en Niel	1753	Michael de Rosen, raadsheer in de <i>Geheime Raad</i>
Genk en Zutendaal	1753	Jan Karel de Grady, raadsheer in het <i>Allodioaal Hof van Luik</i>
Riemst en Val	1766	Jacob Frans de Méan
Herderen en Membruggen	1766	Kanunnik Michael Walramus de Borchgrave
Rosmeer en Waltwilder	1771	Kanunnik Hendrik de Grady
Riemst en Val	1772	Kanunnik Georges Albert de Sluse
Genk en Zutendaal	1777	Kanunnik Hendrik de Grady
As en Niel	1783	Kanunnik Karel Alexander van Arberg

Bij vier van de zes gekende, door de *Rekenkamer* goedgekeurde verkopen van pandheerlijkheden, was een kanunnik van het kathedraalkapittel de begunstigde.

Door de Rekenkamer geregistreerde verkopen van pandheerlijkheden		
Heerlijkheid	Jaar	Koper
Gellik en Eigenbilzen	?	de Blisia
Riemst	1772	Kanunnik Michael Walramus de Borchgrave
Genk	1781	Kanunnik Karel Alexander van Arberg
As en Niel	1784	Willem Arnold Jozef de Saren, schepen in de stedelijke schepenbank van Luik
Genk	1786	Kanunnik Frans Antoon de Méan
Riemst	1793	Kanunnik Cesar Constantijn de Méan

Naast de heerlijkheden die deel uitmaakten van het bisschoppelijk domein was ook de heerlijkheid Zichen en Zussen in het bezit van een kerkelijke instelling: het Maastrichter Sint-Servaaskapittel.

De meeste heerlijkheden werden bestuurd door of namens een *heer*. Een vrouw kwam in de regel pas aan het hoofd van een heerlijkheid wanneer haar man overleden was en haar zonen nog te jong waren om zelf als heer op te treden²²². Marie Therese Charlotte de Grady vormt een uitzondering op deze regel. Zij erfde in 1781 de heerlijkheden Genk, Zutendaal, Rosmeer en Waltwilder van haar broer kanunnik Hendrik de Grady en trad er in eigen naam als *vrouwe* op²²³.

De pandheren van Veldwezelt en Kesselt uit de Maastrichter juristenfamilie Van Buren (1698-1727) en Godfried Cox, die samen met schout Hendrik de Merode de heerlijkheden Gellik en Eigenbilzen pandde (1711-ca. 1723), waren de enige achttiende-eeuwse heren van heerlijkheden in het ressort van de Buitenbank van Bilzen die niet van adel waren.

De heren van de leenheerlijkheden Guigoven, uit de familie de Blanckart, en Hoelbeek en Jonkholt, uit de familie van Eyll, kunnen tot de traditionele landadel gerekend worden. De familie van Eyll bezat de heerlijkheid Hoelbeek en Jonkholt sinds 1665. De heerlijkheid Guigoven was sinds 1613 in het bezit van heren uit de familie de Blanckart. Vanaf de dertiende eeuw was de heerlijkheid Guigoven in het bezit van de afstammelingen van de oudste gekende heer, Jan van Guigoven. Doordat Otto Lodewijk de Blanckart zijn schoonvader wist op te volgen als drossaard van Pelt en Grevenbroek, en dat ambt tot in de achttiende eeuw in de familie wist te houden, vond de familie de Blanckart aansluiting bij de Luikse en Duitse ambtsadel. Alexander de Blanckart was van 1731 tot 1743 stadhouder

222 Anna Mathilda de Baussele, als weduwe van Arnold Frans de Heusch, en Ida Francisca Maria de Scherpenzeel, als weduwe van Jan Louis Karel de Heusch, oefenden van 1746 tot 1753 en van 1775 tot 1791 als *vrouwe* van de heerlijkheden Gellik en Eigenbilzen zelf de functie van hoge gerechtsofficier in hun heerlijkheden uit: RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 96, folio 3r-127v, nr. 243, 272, 334. Dieudonné de Thier, weduwe van Jan Karel de Grady, stelde als *vrouwe* van Genk en Zutendaal Gerard Timmermans tot haar drossaard aan: RH, *Archief van de schepenbank van Zutendaal*, nr. 65, folio 57r. Anna Margaretha de Foullon, die de heerlijkheid Veldwezelt en Kesselt van haar vader geërfd had, trad pas na het overlijden van haar echtgenoot zelf als *vrouwe* op. Tot dan had zij het bestuur van haar heerlijkheid aan haar echtgenoot overgelaten: RH, *Archief van de schepenbank van Veldwezelt en Kesselt*, nr. 28, 44. Maria Margaretha Philippina de Rosen erfde in 1773 de heerlijkheid As van haar vader en liet haar officieel in bezit nemen door haar echtgenoot Willem Arnold Jozef de Saren, die de heerlijkheid daarna ook bestuurde: RH, *Archief van de schepenbank van As*, nr. 3, folio 211v-212r; nr. 16.

223 Zij bevestigde in 1781 Hendrik Mesotten in zijn functie van drossaard van Genk, Zutendaal, Rosmeer en Waltwilder: RH, *Archief van de schepenbanken van Bilzen*, nr. 92, folio 234v; *Archief van de schepenbank van Zutendaal*, nr. 65, folio 210v. In 1781 en 1782 stelde zij zelf jachtwachters aan, in 1783 liet zij dat door haar geconstitueerde, Jozef Michael Louis de Grady doen: RH, *Archief van de schepenbank van Zutendaal*, nr. 24, 25; *Archief van de schepenbank van Genk*, nr. 20, folio 29v-30r.

---

van de *Leenzaal van Kuringen*²²⁴. Zijn zoon Antoon Lodewijk de Blanckart werd voorzitter van de *Rekenkamers* van Gullik en Berg²²⁵. Ook de familie de Heusch, die aan het einde van de zeventiende eeuw, en opnieuw vanaf omstreeks 1723 de pandheren van Gellik en Eigenbilzen leverde, kan tot de traditionele landadel gerekend worden.

De families van de heren van de pandheerlijkheden in het ressort van de Buitenbank van Bilzen vertoonden een drietal gemeenschappelijke kenmerken: zij werden in meerderheid pas in de achttiende eeuw in de adelstand opgenomen, verschillende leden van hun familie vervulden belangrijke ambten in de Luikse centrale instellingen, en de meeste families wisten één of meer zonen in het kathedraalkapittel van Sint-Lambertus onder te brengen. De heren en vrouwen uit de families de Foullon en de Stockhem, die vanaf 1727 de heerlijkheid Veldwezelt en Kesselt pandden, zijn typische voorbeelden van Luikse ambtsadel. De heren uit beide families bekleedden functies in de centrale Luikse bestuursinstellingen. Jacques Erard de Foullon verwierf in 1740 de titel van baron, de heren uit de familie de Stockhem kregen die titel in 1766. Hetzelfde patroon van heren die belangrijke functies bekleedden in de Luikse centrale instellingen, en die in de achttiende eeuw geadeld werden, is te vinden bij de pandheren van As: de heren uit de familie de Rosen droegen vanaf 1703 de titel van baron, de familie de Saren werd in 1745 geadeld. De familie de Grady, die de heerlijkheden Genk, Zutendaal, Rosmeer en Waltwilder pandde, was in 1705 geridderd. De familie de Méan, die aan het einde van de achttiende eeuw in het onderzochte gebied enkele pandheerlijkheden verwierf, was sinds 1745 een grafelijke familie.

224 H. Coppens, *Inventaris van het archief van de Leenzaal van Kuringen*. Brussel, 1976, p. 28.

225 I. de Stein d'Altestein, 'de Blanckart', in: *Annuaire de la noblesse de Belgique* 37 (1883), pp. 123-128.